

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Ağavərdiyev Malik Quli oğlu

**“Şəxsi sığortanın nəzəri və metodoloji
əsaslarının inkişafı” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403

“Maliyyə”

İxtisaslaşma:

“Sığorta işinin təşkili”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.,prof. Xudiyev N.N.

i.ü.f.d.,b/m Məmmədova G.Q.

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKI - 2018

ŞƏXSİ SİĞORTANIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARININ İNKİŞAFI

GİRİŞ	3
<i>I FƏSİL. Şəxsi sığortanın nəzəri-konseptual əsasları</i>	7
1.1 Şəxsi sığortanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və rolu	7
1.2 Şəxsi sığortanın inkişaf səviyyəsinin insanların həyat tərzinə birbaşa təsiri.	15
1.3 Azərbaycanda şəxsi sığorta bazarının potensial imkanları	24
<i>II FƏSİL. Azərbaycanda şəxsi sığortanın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi</i>	32
2.1 Həyat sığortasının mövcud durumu və təhlili	32
2.2 Fərdi qəza sığortasının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	39
2.3 Ölkəmizdə həyat sığortası üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərində maliyyə potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi	47
<i>III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığortanın prioritetləri və onun tətbiqi yolları</i>	52
3.1 Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığortanın təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi	52
3.2 Həyat sığortası üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi	61
3.3 Şəxsi sığorta növlərinin inkişafı “Strateji Yol Xəritəsi”nin mühüm prioriteti kimi	67
Nəticə və təkliflər	72
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	75
Referat	77
Summary	81
Резюме	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Həyatın sığortalanması dedikdə, sığortalı sığorta müddəti qurtarana yada sığorta sözləşməsi üzrə təsdiq olunmuş yaşacan vəfat etdikdə sığorta ödənişinin ödənilməsi, həmçinin sığorta sözləşməsində müəyyən edilmiş hallarda (sığortalı müəyyən yaşa çatdıqda, sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət bitdikdə, ailə başçısı vəfat etdikdə, əmək qabiliyyəti daimi itirildikdə) müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə həyata keçirilən cari ödənişləri və pensiya təminatı ilə əlaqədar sığortaçının öz üzərinə götürdüyü bütün sığorta növlərinin toplusu nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq həyatın sığortalanması şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən müəyyən edilir. Bu, həyatın sığortalanmasını, xüsusilə də sığorta hallarının geniş miqyasda müxtəlif parametrlərdə nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Məsələn Mülki Məcəllənin 885-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən sığortalının özünün həyatına ziyan dəydikdə və ya müqavilədə nəzərdə tutulan vətəndaş (sığorta olunan şəxs) müəyyən yaşa çatdıqda, yaxud da onun həyatında hər hansı bir sığorta riski baş verdikdə tərəflərdən biri-sığortaçı digər tərəfə-sığortalıya sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində birdəfəlik və ya vaxtaşırı olaraq müəyyən qədər sığorta məbləği ödəməyi öhdəsinə götürür. Bu həyatın sığortalanmasının daha geniş mənalandırılması hesab oluna bilər. Lakin sığorta münasibəti həyatın sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən meydana çıxır. Deməli, sığorta risklərini və məqsədləri müəyyən etmədən həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən edən sığorta münasibətlərinin xarakterini aşkara çıxarmaq mümkün deyildir. Həyatın sığortalanması zamanı insan həyatının davam etmə müddətini sığorta riski kimi müəyyən etmək olmaz. Ona görə ki, yalnız həyat dövrü və onun dayanmasına səbəb olan ölüm halı deyil, həm də müəyyən yaş həddində onun baş verməsinin nəzərə alınması vacibdir.

Həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün aktualdır. Lakin bu prosesə çoxsaylı məhdudlaşdırıcı amillərin vasitəsilə əngəl törədilir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, həyat sığortası özünün ənənəsinə görə uzunmüddətlidir. Şəhadətnamələri 10-20 il və daha çox müddət qüvvədə olur. İqtisadi qeyri-sabitlik, yüksək inflyasiya şəraitində uzunmüddətli qoyuluşlar əhalini bir o qədər də maraqlandırmır.

İkincisi uzunmüddətli sığortalanma sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və dayanıqlığı qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Çünki onun əsasında sığorta haqlarının kapitallaşdırılması prosesi durur. Ümumi qeyri-sabitlik və maliyyə böhranlarının mümkünlüyü şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilməzlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı və etibarını kifayət dərəcədə olmur;

Üçüncüsü, bütün ölkələrdə həyatın sığortalanması əsas etibarilə əhalinin orta təbəqəsinə hesablanmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, həmin əhali təbəqəsinin gəlirləri xərclərindən çox olur. Onlar bu fərqi özlərinin varislərinə saxlamaq və ya əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etmək istəyərlər. Hazırda Azərbaycanda həyatın sığortalanması üçün belə bir geniş sosial baza formalaşmaqdadır.

Dördüncüsü, həyatın sığortalanmasının əmanət - yığım funksiyası yalnız inkişaf etmiş investisiya bazarı mövcud olduqda reallaşdırıla bilər. Azərbaycanda belə bir bazar hələ tam və tələb olunan səviyyədə formalaşmamışdır.

Beşincisi, hazırda ölkəmizdə həyatın sığortalanması müqavilələrinin bağlanması üçün sahibkarları və əhalini stimullaşdıran qanunvericilik və ya iqtisadi vasitələr demək olar ki, ilkin mərhələdədir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmetini şəxsi sığortanın nəzəri və metodoloji əsasları təşkil edir. Tədqiqat obyektı kimi isə milli sığorta bazarı müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi şəxsi sığorta sahəsinin milli sığorta bazarında payının müəyyən edilməsi, onun sığorta bazarındakı payının artırılması və şəxsi sığorta məhsullarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində tövsiyələr və təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Müəyyən edilmiş məqsədə çatmaq üçün verilmiş istiqamətlər üzrə vəzifə və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- şəxsi sığortanın həyata keçirilmə formalarının öyrənilməsi;
- şəxsi sığortanın milli sığorta bazarındakı payının müəyyən edilməsi;
- bu sahəyə aid normativ-hüquqi aktların təhlil edilməsi;
- şəxsi sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta şirkətlərinin qarşılaşdıqları problemlərin tədqiq edilməsi;
- beynəlxalq təcrübənin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, o cümlədən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının hesabatları, həmçinin, yerli sığorta kompaniyalarının hesabatları, habelə ayrı-ayrı zamanlarda buraxılmış nəşrlərdə və internet bazasındakı informasiyalar, AR Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qanunlar və sərəncəmlər, indiki dövrün müasir iqtisadçı alimlərinin elmi əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, AR Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, həmçinin sığorta sektorunun fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, müşahidə, analiz və digər metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakı istiqamətlərdən ibarətdir:

- Şəxsi sığortanın inkişafı, o cümlədən milli sığorta bazarındakı payının artırılması yolları müəyyən edilmiş;

- Şəxsi sığortaya dair qanunvericilik aktlarında boşluqlar aşkar edilmiş və bu boşluqların aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürülmüş;
- Sığorta şirkətlərinin şəxsi sığorta sahəsindəki əsas problemləri müəyyən edilmiş və onların aradan qaldırılması üçün yollar müəyyənləşdirilmiş;
- İcbari tibbi sığortanın ölkəmizdə hələ də tam şəkildə tətbiq edilməsinin mümkün olmamasının səbəbləri araşdırılmış;
- Milli sığorta bazarında təklif edilən şəxsi sığorta növlərinin artırılması zəruriliyi müəyyən edilmiş;
- Milli sığorta bazarında şəxsi sığortanın beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində verilən təklif və tövsiyələr ölkəmizdə aparılan sığorta sektorunun təşkili işinin inkişaf etdirilməsi zamanı nəzərə alın bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, 82 səhifə həcmindədir.

I FƏSİL. ŞƏXSİ SİĞORTANIN NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ƏSASLARI.

1.1 Şəxsi sığortanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və rolu.

Müasir şəraitdə dünya təsərrüfatı diqqəti cəlb edəcək səviyyədə ayrı-ayrı risklərlə bağlıdır. Belə risklər səbəbindən maddi itkilərin yaranması qaçılmazdır. Belə itkilərin az da olsa kompensasiya edilməsi məsələsi insanları hər zaman düşündürməyə vadar etmişdir. Dünya praktikasını göstərir ki, özəl fondlar hesabına qurulan sığorta sistemi əmtəə istehsalçılarının, əhalinin sosial müdafiəsinin, dövlət iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsini yerinə yetirməklə yanaşı, yenidən istehsal fəaliyyətini də davamlı olaraq tənzimləyir. İqtisadi mənada sığorta əhalinin sosial-iqtisadi inkişafında böyük əhəmiyyəti var və istehsalat fəaliyyətində yaranan pul itkilərinin yerinin doldurulması ilə bağlıdır.

Bazar münasibətlərinə keçidlə bağlı olaraq digər sferalarda olduğu kimi sığorta sahəsi də yeni iqtisadi münasibətlərə adaptasiya edilərək liberallaşdırılmış, sığorta kompaniyaları ilə sığortalılar arasında maraqlar bölgüsü bazar qaydalarına uyğun olaraq beynəlxalq standartlar müstəvisində yaradılmağa başlanılmışdır.

Qeyd edək ki, əvvəlki dövrlərdə də sığorta sistemi vasitəsilə yığılan maliyyə ehtiyatlarına böyük ehtiyac olmuşdur. Belə ki, bu ehtiyatlardan kredit resursları kimi, iqtisadiyyata sərmayə yatırımları kimi istifadə edilməsinin çox mühüm rolu olmuşdur. İqtisadi münasibətlər sistemində sığortanın başlıca məqsədi itkilərin yerinin doldurulmasıyla əlaqədardır, digər məqsədi də sığorta sektorunda toplanılan ehtiyatlardan iqtisadiyyatın dayanıqlılığının artırılmasına görə kredit ehtiyatları və sərmayə qoyuluşları kimi istifadə olunmasıyla əlaqədardır.

Ölkəmizdə transformasiya fəaliyyətlərinin önəm daşdığı və geniş yayıldığı bir vaxtda sığorta əlaqələri də müasirləşdirilir, müasir forma və əhəmiyyət daşıyır, keçmiş illərdən fərqli olaraq təkmilləşir. Bu vaxt şübhəsiz ki, qarşıya digər problemlərin həlli məsələsi çıxır. Belə problemlərdən sığorta fondunun təşkil edilməsinin, sığorta fəaliyyətinin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi, sığorta tariflərinin yaradılması metodikasının müasirləşdirilməsi, yeni mütərəqqi sığorta

formalarının tətbiqi, vergiyə cəlbətmə, sərmayə qoyuluşu, yenidənsığorta və s. bu cür məsələləri qeyd etmək olar.

Sosial inkişafın obyektiv məntiqi Azərbaycanda sığorta sistemində sığorta bazarının təşkil edilməsi, bütün bunlardan öncə iqtisadi qanunların, həmçinin tələb qanununun və təklif qanununun tələbləri müstəvisində nizamlaşdırılması vacibliyini üzə çıxarmışdır.

Öz daxilində belə qarşısı alınmaz bir proses olan sığortanın iqtisadi əlaqələr və alətlər arasında yer tapmasına, onun müasir tərəqqisinə əlverişli şərait yaratmalıdır.

Bu baxımdan bir sıra elmi nəşrlərdə və ədəbiyyatlarda sığortanın xüsusi bir iqtisadi kateqoriya kimi deyil maliyyənin iqtisadi kateqoriyası kimi baxılması fikirləriylə artıq razılaşmamaq lazımdır. Sığortaya maliyyənin iqtisadi kateqoriyası mövqeyindən baxılması, təcrübi baxımdan onun işini doğru düzgün dəyərləndirilməməsinə səbəb olurdu. Sığorta mahiyyəti və rolu mövqeyindən maliyyə və kreditdən əsaslı keyfiyyət müxtəlifliyinə sahibdir. Həm də hər bir yenidən bölgü alətləri kimi onlar arasında eyni xüsusiyyətlər də olduqca çoxdur. Lakin məhz sığortanın özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri də vardır ki, (risklə əlaqəli olması, qapalı bölgü əlaqələri, bölgünün məkan ilə zaman xüsusiyyəti, geri ödəmə xarakteri və i.a.) onu ayrıca iqtisadi kateqoriya kimi qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bu baxımdan sırf sığorta istiqamətli axtarışların, elmi əsərlərin və kitabların yaradılmasına artıq ehtiyac duyulmaqdadır. Digər bir tərəfdən Azərbaycanda sığorta sahəsinin formalaşmasında, onun təhsil sistemində salınmasında və geniş oxucu auditoriyasına ötürülməsində bir nizama, terminoloji sistemə ehtiyac yaranmışdır. (8)

İqtisadi baxımdan azad sayılan subyektlər təkrar istehsalın davamlılığına təminat əldə etməkdən ötrü ixtisaslaşmış yenidən bölgü münasibətləriylə əhatə olunan sığortanın mühafizəsinə hər an zəruriyyət yaranır. Bu cəhətdən qeyd edilən iqtisadi subyektlərin əmlak mənafevləri problemi qarşıya çıxır. İqtisadi subyektlərin əmlak mənafevləri dedikdə, hər şeydən öncə, əmlak satın almaq, sərəncam vermək hüququ, həmçinin bunlarla əlaqədar mülki məsuliyyəti, həm də digər gəlir

mənbələri ilə əlaqədar əmlak mənafeləri başa düşülür. İqtisadi subyektin əmlak mənafeələrinə ziyan vurulması, onun əmlakının dağıdılmasında və ya xətər yetirilməsində, proqnoz edilməmiş maliyyə borclarının formalaşmasında və ya gəlirin itirilməsində özünü biruzə verir.

Əmlak mənafeələrinə ziyan vurulması fərqli səbəblərdən yaranı bilər. Belə bir problemin yaranması ya mülk sahibinin səhvi ucbatından, ya da başqa proqnoz edilməmiş hadisələr səbəbindən ola bilər. Bu cür proqnoz edilməmiş hallar əmlak sahibinin mənafeyinə ziyan vuracaq risklərdir.

Kapitalın təsərrüfata sərmayə qoyuluşu ilə əlaqədar olan və mənfəət qazanılması (və ya qazanılmaması) ilə bağlı biznes risklərini və digər proseslərin həyata keçirilməsi zamanı səhmdarlar arasında meydana gələn təsərrüfat prosesi ilə bağlı riskləri və sonunda, iqtisadi subyektlərin iradəsi ilə əlaqəli olmayan bədbəxt hadisə xüsusiyyəti daşıyan hallarla əlaqəli olan sığorta risklərinin hər birini fərqləndirmək lazımdır. Məlumdur ki, bütün iqtisadi subyektlər, ona vurulmuş ziyanın təminatının hansı maliyyə ehtiyatları ilə ödənilməsində maraqlıdır. Bütün bunlar son nəticədə özəl sığorta marağının yaranmasını şərtləndirir. Belə subyekt əlverişsiz hallarda ona vurulmuş ziyanların qarşısını almaq üçün sığorta mühafizəsinə hər zaman ehtiyac duyur.

Sığorta fəaliyyəti təsərrüfat fəaliyyətinin spesifik növü olub, qabaqcıl kompaniyalar tərəfindən (sığortaçı) sığorta üzvlərinin (sığortalı) iqtisadi mənafeələrinə təsir edə biləcək ziyanlar üzrə risklərin təkrar bölgüsünü ehtiva edir. Bu vaxt sığortalılar daxilində risklərin bölüşdürülməsi dedikdə, sığorta fondunun formalaşdırılması yolu ilə vurulmuş ziyanın yerinin doldurulmasında birgə iştirakı nəzərdə tutulur. Belə bölgünün əsasını sığorta şirkətinə sığortalı tərəfindən vaxtlı-vaxtında sığorta haqlarının ödənilməsi çıxış etməlidir. Bu olmadan təkrar bölgünü həyata keçirmək mümkün olmazdı. Ancaq bu, sığorta yığımlarının az olduğu halda, sığorta şirkətini vurulmuş ziyanların yerinin doldurulması məsuliyyətindən azad etmir.

Ölkəmizdə XX əsrin 80-ci illərinin axırları və 90-cı illərinin əvvəlləri dövlətin sığorta siyasətinin formalaşmasında əsaslı dəyişikliklərlə xarakterizə

olunur. Bunlar cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi quruluşunda baş verən dəyişikliklərlə-inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən iqtisadiyyatın idarə edilməsinin bazar metodlarına keçilməsi, xüsusi mülkiyyətin formalaşması və inkişaf etdirilməsi, azad sahibkarlıq, müqavilələrinin sərbəst surətdə bağlanması və s. üçün şəraitin yaradılması-əlaqədar olmuşdur. Bu dəyişikliklər sığorta üzərində inhisarın götürülməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da öz ifadəsini qeyri-dövlət sığorta təşkilatlarının yaradılması, sığorta xidməti dairəsinin genişləndirilməsi və sığorta şərtlərinin təkmilləşdirilməsi üçün şəraitin təmin olunmasında tapırdı. Bunlarla yanaşı, dövlətin sığorta sistemində də inhisarın aradan qaldırılması üçün tədbirlər görüldü.

Hazırda insanlarda sığorta təşkilatlarına olan inamın azalması ölkədə sığortanın inkişafını ləngidir. Bu, özünü nəqliyyat və daşınmaz əmlak sahiblərində, ticarət və maliyyə müəssisələrində daha qabarıq şəkildə göstərir. Son zamanlarda sığorta bazarlarında rəqabətin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta tariflərinin aşağı düşməsi meylə müşahidə olunur. Ölkəmizin sığorta şirkətləri özlərinin tarif siyasətlərində dəyişikliklər edirlər. Azərbaycanın bir sıra sığorta şirkətlərinin maliyyə hesabatlarının təhlili göstərir ki, onların gəlirlərinin strukturu qərb ölkələrində fəaliyyət göstərən sığortaçıların gəlirlərinin strukturundan fərqlənir. “Azərsığorta” dövlət şirkətinin 2008-ci ildə ümumi xərclərinin 39,5%-i sığorta ödənişlərinə, 13,0%-i sığorta ehtiyatlarına, 0,3%-i xəbərdaredici tədbirlərə, 10,8%-i işin aparılmasına, 1,0%-i isə sair xərclərin payına düşmüşdür. Bu rəqəmlər normal sığorta fəaliyyətindən doğan rəqəmlərdir. Lakin çox təəssüflər olsun ki, milli sığorta bazarında elə sığorta şirkətləri də vardır ki, onlarda sığorta ödənişləri ümumi xərclərin cəmi 5-10%-ni, işin aparılması xərcləri isə, müvafiq olaraq, 40-50%-ni təşkil edir. Bizcə Sığorta Nəzarəti belə şirkətlərə qarşı “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunun tələblərinin tam ciddiliyi ilə cavab verməlidir. Onlar bilməlidirlər ki, sığorta ölkədə sosial sabitliyin qarantı, iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm alətlərindən biridir. Məhz buna görə də burada “özfəaliyyət” yolverilməzdir.

Qərb ölkələri sığortaçılarının sığorta fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir onların xərclərindən az olduğu halda, onlar sığorta fəaliyyətindən yaranan ziyanı investisiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir hesabına kompensasiya edirlər. Azərbaycan sığortaçılarının fəaliyyətində əksinə gəlirlər xərclərdən bir qayda olaraq çox olur. Qərb ölkələrinin sığortaçıları öz fəaliyyətindəki mənfi qalığı (saldonu) investisiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir hesabına kompensasiya edirlər.

Beləliklə, müasir dövrdə sığorta bazarının inkişaf meyli təklif olunan xidmətlərin kəmiyyətə artmasına nisbətən keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sığortalılara kompleks xidmət göstərilməsinə keçildiyini deməyə əsas verir. Potensial sığortalıların sığortaya marağı iqtisadiyyatın real vəziyyətini və əhalinin gəlirlərinin səviyyəsini əks etdirir. Son dövr əhalinin sığortaya böyük maraq göstərməsi maliyyə-iqtisadi böhranından müdafiə olunmağa tələbin meydana gəlməsi ilə izah edilə bilər. Artıq qeyd edildiyi kimi, sığorta bazarının inkişafının indiki mərhələsində sığorta yığımlarının xeyli artması, sığortaçıları arasında rəqabətin kəskinləşməsi, əsas sığorta növləri üzrə sığorta tariflərinin aşağı düşməsi, sığortaçıların ixtisaslaşmaları, maliyyə xidmətlərinin inteqrasiyası, inkişafın potensial istiqamətlərinin aşkara çıxarılması meyilləri özünü göstərir.

Belə ki, ölkəmizdə sığortaçıların məcmu kapitalı 2005-ci ildəki 35988,4 min manatdan 2015-ci ildə 528957,5 min manatadək artmışdır. Yığılan sığorta haqları da 2005-ci ildəki 82560,0 min manatdan 2015-ci ildə 481452,6 min manata çatmışdır. Sığorta ödənişləri də müqayisə olunan dövrlərdə aşağıdakı kimi olmuşdur: 2005-ci ildə 19110,0 min manat, 2015-ci ildə 184064,0 min manat.

Bazar rəqabətinin kəskinləşməsi müştərilərə xidmətin yaxşılaşdırılmasını tələb edir ki, bu da öz növbəsində sığortanın kütləvi növlərinin-nəqliyyat vasitələrinin, avtomobil sahiblərinin mülki məsuliyyətinin, xaricə gedən şəxslərin tibbi xərclərinin sığortası və i.a.- daha geniş yayılmasına səbəb olur.

Müasir sığorta fəaliyyəti sığortaçının və bankın birlikdə göstərdikləri kompleks tədbirlərlə səciyyələnir. Ona görə ki, sığorta müqaviləsi ilə yanaşı,

kredit, bəzi hallarda hətta qiymətli kağızları əldə etmək üçün broker müqavilələri də bağlanır. Belə fəaliyyətlər əsaslandırılmış hesab edilir, lakin onun 100% legal olmasına təminat verilməsi bir qədər çətindir. Çünki onların həyata keçirilməsi sövdələşmələrdə bəzi arzuolunmaz hallara gətirib çıxara bilər. Belə ki, bank öz sığorta şirkətinə kapital qoyur, sığorta şirkətləri isə vəsaitlərini təsisçiləri olan banklarda yerləşdirirlər. Əgər sığorta şirkətləri investisiya siyasətində şaxələndirməyə üstünlük versələr daha önəmli olar.

Ölkəmizdə milli sığorta sistemi müstəqillik dövründə formalaşmağa başlamışdır. Lakin müstəqilliyimizin ilk illərində müxtəlif xarakterli obyektiv və subyektiv amillərin təsiri ilə bu sahədə işlər bir o qədər də yaxşı getmirdi. Hazırda isə ölkədə gedən sosial-iqtisadi proseslər əminliklə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bütövlükdə iqtisadiyyat, xüsusilə də sığorta bölməsi sürətlə inkişaf edir o, özünün qanunvericilik bazasına əsaslanır, sığortaçılar bazarı müasir tələblərə, ilk növbədə əhalinin ödəmə (tədiyə) qabiliyyətinə uyğun gəlir.

Sığorta təsisatları maliyyə mexanizmləri vasitəsilə cəmiyyətdə təhlükəsizliyi, sabitliyi təmin edir, sosial təminatla zəmanət verir. Azərbaycan sığortaçılarının fəaliyyətini o dərəcədə yüksəltmək lazımdır ki, o beynəlxalq standartlara, sığorta məhsulları isə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə əhalinin tələbatına cavab versin. Sığorta işinin miqyasının genişləndirilməsi və xarici bazara çıxışın təmin olunması da qarşıda duran vəzifələrdəndir.

Respublikamızda keçid şəraitində yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq sığorta təminatına tələbat daha da artmışdır. Sığorta müdafiəsinə tələbatın yaranmasının üç əsas mənbəyini qeyd etmək olar:

1. Qeyri-dövlət bölmələrinin artması və bu, bölmələrin dövlətin maliyyə dəstəyindən qismən kənar qalması;
2. Özəlləşdirilmiş yaşayış fondlarının mövcudluğu, fərdi yaşayış sahələrinin tikintisinin sürətlənməsi, ümumilikdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi;
3. Sosial sığorta sistemi ilə təminatın əhalinin geniş kütləsinin tələbatını ödəməməsi.

Maliyyə-iqtisadi böhranlar dövründə sığortaya olan marağın artması qanunauyğun haldır, çünki bu zaman əhalinin və müəssisələrin müdafiəyə daha çox ehtiyacları olur. Məhz sığortanın maliyyə mexanizmi əhaliyə həyat sığortası sahəsində tibbi yardım göstərməyə, o cümlədən vətəndaşların pensiya və sosial müdafiəsini təmin etməyə imkan verməlidir.

Azərbaycanın sığorta bazarının spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şirkətlərin əksəriyyətinin kapitallaşması nisbətən zəifdir, sığorta ehtiyatları çatışmır və ya azlıq edir və buna müvafiq olaraq sığorta bazarının sektorlarının həddindən artıq inhisarlaşdırılmasına, inzibati vasitələrdən istifadə edilməsinə cəhd göstərilməsi müşahidə olunur.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan sığortaçılarının digər ölkələrin sığorta şirkətlərinin sığorta bazarlarına nüfuz etmələri perspektivdə qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən olmalıdır. Bu ölkəmizdə fəaliyyət göstərən milli sığorta şirkətlərinin özlərindən aslıdır. Odur ki, onlar bu məqsədlə, xarici ölkələrin qabaqcıl və imkanlı sığorta şirkətlərinin təcrübəsini öyrənməli və onlarla işgüzar əlaqələri genişləndirilməlidir. Statistika göstərir ki, sığorta biznesi olduqca mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərir və bununla əlaqədar olaraq onların Dövlət dəstəyinə ciddi ehtiyacları vardır. Çünki sığorta şirkətlərinə dövlət dəstəyi ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi mərhələ - mərhələ həll etməyə imkan verə bilər.

Sığortanın inkişafını ləngidən səbəblərdən biri də qeyri - bazar (xüsusilə də əhali üçün) münasibətləri, bank sistemi, fond bazarı zəif olduğuna görə sığorta təşkilatlarının inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli investisiya şəraitinin olmaması və s.-dir. Bank sisteminin kredit faizlərinin real sektorun tələbatına uyğun gəlməməsi sığortaşirkətlərinin fəaliyyət dairəsinin daralmasına, gətirib çıxarır.

Sığorta bazarının zəif inkişaf etməsinin əsas səbəbi əhalinin tədiyə (ödəmə) qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olmasıdır. Odur ki, əhali gəlirlərinin artması sığorta bazarının inkişaf etdirilməsinin zəruri və başlıca şərtidir. Sığortanın inkişaf etməsi başlanmış, iqtisadi sağlamlaşdırma prosesinə təsir göstərəcəkdir. Sığorta bazarının inkişaf strategiyası ilk növbədə məhz əhalinin mənafeləri ilə müəyyən edilir. Bazar

iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarının inkişaf etdirilməsində əhalinin rolu xüsusilə artmışdır.

Bazarın inkişaf göstəriciləri onu müxtəlif cəhətlərdən səciyyələndirir. Bunlardan biri ümumi göstəricilərdir. Bunlara hər şeydən əvvəl kapitalın hərəkəti-toplanmış sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin səviyyəsi, sığorta haqlarının ümumi məbləğinin ÜDM-ə olan nisbəti, ehtiyatların həcmi və i.a.-daxildir.

Şəxsi sığorta fərdin həyatında ehtimal olunan hadisələrlə əlaqəli bütün növ sığorta növlərini əhatə edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, AFR, Yaponiya, Böyük Britaniya və s.) şəxsi sığorta, digər sığorta sektorları arasında toplanan mükafat miqdarı baxımından ilk sırada iştirak edir. Bu sığorta növləri mühüm sosial funksiyanı yerinə yetirir, çünki hər bir şəxsin maraqlarına təsir göstərir. Buna görə də, bütün ölkələrdə şəxsi sığortanın inkişafı və saxlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Dünya sığorta təcrübəsi həyat sığortasının bir çox növünü inkişaf etdirmişdir. Hazırda Rusiyada ən çox şəxsi sığorta növü tətbiq olunur.

Şəxsi sığorta əhalinin rifahının təmin edilməsi üçün mühüm maliyyə mexanizmidir. Şəxsi sığortanın predmetini insan həyatı və maddi dəstəklə bağlı risklər təşkil edir. Bu risklərə aiddir:

- ölüm riski (ailəni təmin etmək lazımdır);
- xəstəlik riski (əmək qabiliyyətinin itirilməsi və əmək gəlirləri, həmçinin tibbi xərclər);
- qəza riski (müvəqqəti və ya daimi qüsurlu və tibbi xərclər);
- yaşlılıq əlilliyi riski (işdən çıxdıqdan sonra gəlirə olan ehtiyac).

Əhalinin sosial müdafiəsi sistemi çərçivəsində insan təminatını təşkil edən üç alt sistem mövcuddur: dövlət sosial sığortası; iş yerinin, yaşayış yerinin kollektiv şəxsi sığortası; vətəndaşların fərdi şəxsi sığortası.

Avropa sığorta təcrübəsində, şəxsi sığortanın növündən fərqli bir təsnifat qəbul edilir, əsas fərqi isə həyat sığortasının ayrı bir sahəsinin ayrılmasıdır. Həyat sığortası, əsasən, uzunmüddətli xarakterli və sığorta haqlarının kapitallaşdırılması

üçün mexanizmlərin istifadəsi ilə əlaqəli təşkilatda əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyətinin iki qrupu fərqlənir: 1) uzunmüddətli sığorta və 2) risklərin sığortası.

Birinci qrup aşağıdakı sığorta növləri üzrə fəaliyyət göstərir:

1) həyat sığortası və annuitetlər; 2) toy üçün sığorta və ya uşağın doğulması; 3) "əlaqəli" - investisiyalarla bağlı sığorta; 4) uzunmüddətli qalıcı tibbi sığorta; 5) Tontinlər; 6) kapitalın ödənilməsi ilə həyat sığortası; 7) pensiya fondlarının idarə edilməsi.

Qəza sığortası və tibbi sığorta adətən riskli növlər kimi təsnif edilir, ilk növbədə zərərin qapalı yerləşdirilməsini nəzərdə tutur və sığorta şirkətləri arasında risk paylaşma prinsipləri üzərində işləyir. AB həyat sığortası üzrə üçüncü Direktivə (1992) uyğun olaraq, həyat sığortası şirkətləri tibbi sığorta və qəza sığortası ilə məşğul ola bilər, lakin heç bir risksiz sığorta növü yoxdur. Rusiya Federasiyası risklərin təbiətinə əsaslanan təsnifatı qəbul etmişdir: şəxsi sığortaya istifadə edilən maliyyə mexanizmlərindən asılı olmayaraq vətəndaşların həyatı və sağlamlığı ilə bağlı risklər daxildir. (18)

1.2 Şəxsi sığortanın inkişaf səviyyəsinin insanların həyat tərzinə birbaşa təsiri.

Sığorta münasibətləri ilk dəfə əmlakın sahibinə dəyən zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. İnsan cəmiyyəti inkişafının sonrakı mərhələlərində ictimai istehsalın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta münasibətləri formalaşmışdır. Sığortanın formalaşmasının sonrakı mərhələsində insanın özünün sığorta vasitəsilə müdafiə olunmasının zərurililiyi meydana çıxmışdır. Son illərdə texniki tərəqqi, urbanizasiya, ətraf mühitin çirkləndirilməsi, ictimai həyatın sürətinin yüksəldilməsi, ümumiyyətlə əhalinin, o cümlədən əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin xəstələnməsi, ölüm hallarının, istehsalat və məişət zədələnmələrinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Bütün bunların nəticəsində qocalma (yaşın ötməsi) ilə

əlaqədar olaraq əmək qabiliyyətini itirmiş insanların maddi cəhətdən təmin olunması problemi kəskinləşmişdir. Elmi-texniki tərəqqinin adları çəkilən mənfi nəticələri və ictimai həyatın digər amillərinin təsiri ilə risklərin xüsusi qrupu və baş verən itkilərlə əlaqədar insanlar arasında spesifik iqtisadi münasibətlər formalaşmışdır. Əhali gəlirlərinin müdafiəsi vasitəsi olan həyatın könüllü sığortalanmasının maliyyə mexanizminin mahiyyəti öz ifadəsini məhz gəlirlərin itirilməsi riski və müvafiq müdafiə tədbirlərində tapır.

Əhali gəlirlərinin çox böyük hissəsinin dövlət sosial sığortası və pensiya təminatı şəklində ictimai istehlak fondları (sosial sığorta və pensiya fondları) vasitəsilə reallaşdırılmasına baxmayaraq həyatın könüllü sığortalanması da əhalinin müdafiəsində az əhəmiyyət kəsb etmir. Dövlət yalnız ictimai istehlak fondlarının vəsaiti hesabına əhalinin təlabatını tamamilə ödəyə bilməz. Odur ki, əhalinin öz həyatını sığortalaması yolu ilə onun sosial müdafiəsi üçün obyektiv imkan yaranır. Bu imkan ya şəxsi yığım hesabına fərdi, yaxud da kollektiv formada həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığorta obyektlərinə görə həm həyat, həm də qeyri-həyat sığortası sahələrini əhatə edir. Həmçinin sığorta obyektinə görə şəxsi sığortaya həyat sığortasının beş sinifi, qeyri-həyat sığortasının iki sinifi aiddir. Şəxsi sığortanın sinifləri sığorta olunanların ən müxtəlif mənafeələrini nəzərə alır. Həyatın sığortalanması ilə əlaqədar müqavilə bağlanması daha geniş yayılmışdır. Bu sığorta növündə onun risk və yığım funksiyalara münasib şəkildə əlaqələndirilməsi mümkündür.

Sığortaçı sığorta olunanları seçərkən əsas etibarilə iki meyarı nəzərdə tutur. Bunlardan biri sığorta olunanın yaşı, digəri isə əhalinin ölüm səviyyəsini ifadə edən başlıca amil kimi onun sağlamlığıdır.

Həyatın sığortalanmasının xüsusiyyətləri əlverişsiz və əlverişli təsadüfi hadisələr nəticəsində insanların həyat səviyyəsi və həyat keyfiyyətinin başlıca göstəricisi olan gəlirlərində dəyişikliklərin olmasında tapır. Bununla əlaqədar olaraq demək olar ki, həyatın sığortalanması sığortanın xüsusi formasıdır. Onun

köməyilə vətəndaşların şəxsi və ailə gəlirlərinin müdafiəsi həyata keçirilir, yaxud da onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi mümkün olur. Bunu vətəndaşların mənafeləri mövqeyindən nəzərdən keçirdikdə qeyd etmək olar ki bu, əslində müxtəlif mənbəli gəlirləri olan insanların həyat səviyyəsini aşağı salan, gözlənilməz təsadüfi hadisələrlə əlaqədar əmlak mənafeələrinin qorunması deməkdir. Sığorta olunanın və ya sığorta edənin əmlak mənafeəyi anlayışı sığorta münasibətlərinin baş tutması üçün çox mühüm məsələlərdən biridir. Ona görə ki, Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq məhz əmlak mənafeələri sığortalanmanın obyektini təşkil edir. Həyat sığortasında sığorta obyektini vətəndaşın həyatında zaman keçdikcə müəyyən hadisələrin baş verməsi ilə əlaqədar əmələ gələn əmlak münasibətləridir. Buna sığorta olunmuş şəxsin ölümü, vətəndaşın müəyyən yaşa və ya müddətə qədər yaşaması, həmin şəxsin həyatında özündən asılı olmayaraq digər hadisələrin baş verməsi aiddir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyatın sığortalanmasını kommərsiya sövdələşməsi kimi də nəzərdən keçirmək olar. Məsələn, S.Y.Yanovanın fikrincə sığorta olunan öldükdə, yaxud da o, müəyyən müddətə qədər yaşadığında sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində sığortaçı tərəfindən müəyyən məbləğdə pulun (sığorta ödənişinin) onun özünə, yaxud da üçüncü şəxsə ödənilməsi üçün təminat verilməsi kimi başa düşülməsini təklif etmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, həyatın sığortalanması anlayışının mahiyyətinin bu cür müəyyən edilməsi onun bütün hallarının könüllü kommərsiya sığortası olması anlamına gətirib çıxarır, həyatın icbari qeyri – kommərsiya sığortası – məsələn, hərbi qulluqçuların və dövlət qulluqçularının – isə təhrif edilmiş olur. Ona görə də bizə elə gəlir ki, həyatın sığortalanmasına dair S.Y. Yanovanın fikirlərində müəyyən çatışmazlıqlar vardır. (22)

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq həyatın sığortalanması şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən müəyyən edilir. Bu, həyatın sığortalanmasını, xüsusilə də sığorta hallarının geniş miqyasda müxtəlif parametrlərdə nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Məsələn Mülki Məcəllənin 885-

ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən sığortalının özünün həyatına ziyan dəydikdə və ya müqavilədə nəzərdə tutulan vətəndaş (sığorta olunan şəxs) müəyyən yaşa çatdıqda, yaxud da onun həyatında hər hansı bir sığorta riski baş verdikdə tərəflərdən biri-sığortaçı digər tərəfə-sığortalıya sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində birdəfəlik və ya vaxtaşırı olaraq müəyyən qədər sığorta məbləği ödəməyi öhdəsinə götürür. Bu həyatın sığortalanmasının daha geniş mənalandırılması hesab oluna bilər. Lakin sığorta münasibəti həyatın sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən meydana çıxır. Deməli, sığorta risklərini və məqsədləri müəyyən etmədən həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən edən sığorta münasibətlərinin xarakterini aşkara çıxarmaq mümkün deyildir. Həyatın sığortalanması zamanı insan həyatının davam etmə müddətini sığorta riski kimi müəyyən etmək olmaz. Ona görə ki, yalnız həyat dövrü və onun dayanmasına səbəb olan ölüm halı deyil, həm də müəyyən yaş həddində onun baş verməsinin nəzərə alınması vacibdir. Fikrimizcə, nəzərdə tutulan yaşda ölüm halının baş verməsi səbəbləri və şərtləri , ehtimal riski onun baş verməsinin təsadüflüyü kimi başa düşülə bilər. Yalnız aşağıdakı hallarda bu özünü daha əyani şəkildə göstərir: Birincisi, cavan yaşda ölüm halı ehtimal olduqda və ya ölüm halı orta ömür uzunluğundan əvvəl baş verdikdə; ikincisi, müəyyən zaman kəsiyi ərzində ölmək və ya yaşamaq ehtimalı olduqda ; üçüncüsü qocaldıqda daha uzun müddət ərzində yaşamaq ehtimalının olması.

Həyat sığortasında sığortaçının sığorta məsuliyyətinə konkret hadisələrin daha geniş siyahısı daxildir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: 1) Sığorta olunanın yaşı və ya vəfat etməsi hadisəsi ilə şərtlənən sığorta müddəti qurtarana qədər onun yaşaması; 2) Sığortalının və ya sığorta olunanın sığorta müddətində nəzərdə tutulmuş hadisələr, ilk növbədə baş verən bədbəxt hadisələr nəticəsində sağlamlılıqlarını itirmələri, yaxud da vəfat etmələri. Bunlarla yanaşı, həyatın sığortalanması ilə əlaqədar onların əmək qabiliyyəti və sağlamlılıqları da nəzərə alınır, sığorta şirkətinin məsuliyyətinə müxtəlif xəstəliklər və bədbəxt hadisələr və müalicə ilə bağlı xərclərin ödənilməsi də daxildir. Qarışıq sığorta obyektinə

həyat, sığortaçının geniş miqyaslı məsuliyyəti – sığortalının sığorta müddəti qurtarana qədər yaşaması, onun vəfat etməsi və bədbəxt hadisələr – ilə əlaqədardır.

Bizə elə gəlir ki, həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən etmək üçün sığorta riski və sığorta obyektini bilməklə kifayətlənmək olmaz. Bununla yanaşı, həyatın sığortalanmasında qarşıya qoyulan məqsədin də öyrənilməsi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Həyatın sığortalanması sığorta olunana müəyyən məbləğdə sığorta məbləğinin ödənilməsini və sığortanın yığım xarakteri daşması ilə əlaqədar əlavə ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün investisiya xidmətinin göstərilməsinə təminat verilməsini nəzərdə tutur. Sığorta olunan şəxs, yaxud da onun varisləri bunların köməyi ilə özlərinin həyat fəaliyyətlərinin sabitləşdirilməsi sahəsində sosial və maliyyə vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağa bilirlər. Sosial vəzifələrin həyata keçirilməsi dövlət sosial sığorta sistemindəki çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa və prinsipcə onun tamamlanmasına imkan yaradır. Maliyyə vəzifələrinin reallaşdırılması bir tərəfdən şəxsi gəlirlərin artmasına təsir edir, digər tərəfdən isə bir sıra maliyyə - kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu vəzifələr həyatın sığortalanmasında qarşıya qoyulan əsas məqsədə - əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin sürətdə aşağı düşməsinin qarşısının alınması məqsədinə nail olmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Həyatın sığortalanmasını təşkil edən sığortaçılar sığortalının vəzifələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sosial, xüsusilə də maliyyə vəzifələrini yerinə yetirirlər. Həm də sığortaçılar sosial xarakterli vəzifələri həmişə aşağıdakı maliyyə vəzifələri ilə əlaqələndirirlər :

1) Qeyri-təkmil dövlət sosial sığortasının həyatın könüllü kommersion sığortası ilə əlaqələndirilməsi konsepsiyası. Bu, sosial, hətta siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsində çox mühüm rol oynayır;

2) Şəxsi və ailə gəlirlərinin sabitliyinin təmin edilməsi. Bu, ümumi sosial-siyasi sabitliyin bazası kimi əhalinin orta təbəqəsinin xüsusi çəkisinin

qorunub saxlanmasına və həyatın sığortalanmasının daha da inkişaf etdirilməsinə imkan verir;

3) Xüsusi sığorta biznesinin sosial və siyasi risklərin mənfi təsirindən müdafiəsi hesabına sabitləşdirilməsi;

4) Sığorta sahəsində xüsusi biznesin sosial reabilitasiyası (bərpa) problemini həll etməklə həyatın sığortalanması üzrə ixtisaslaşan xüsusi sığorta biznesinə ayrıca diqqət yetirməsi.

Bu sosial vəzifələrin həll edilməsi sığortaçıları eyni zamanda maliyyə xarakterli vəzifələri də reallaşdırmağa imkan verir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1) Sığorta işinin (portfelinin)sabitləşdirilməsi, onun uzunmüddətli xarakter daşmasına nail olunması , bunun həyata keçirilməsində müsbət rol oynayan həyatın uzunmüddətli sığortalanması müqavilələrinin xüsusi çəkisinin artırılması , sığorta ehtiyatlarının möhkəmləndirilməsi;

2) Uzunmüddətli perspektivdə sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi;

3) Sığorta şəhadətnamələrinin satışının ucuzlaşdırılması imkanlarının genişləndirilməsi və investisiya gəlirləri hesabına sığorta əməliyyatlarının rentabelliyinin yüksəldilməsinin sabitləşdirilməsi;

4) Həyatın sığortalanması üzrə ehtiyatların investisiyalaşdırılması yolu ilə əldə edilən gəlirlərin hesabına sığorta işinin (portfelinin) müvəqqəti zərərlik konsepsiyasının imkanlarının genişləndirilməsi ;

5) İqtisadiyyatın real sektorunda uzunmüddətli investisiyalaşdırma imkanlarının artırılması; həyatın sığortalanması ilə əlaqədar ehtiyatların miqyasının xeyli genişləndirilməsi hesabına yeniliklərin tətbiqinə investisiya qoyuluşunun daha da çoxaldılması . Bu sığortaçılar möhtəkirlilik edən investordan sabit

institusional strateji investorlara , investisiya fondları və bankları üçün güclü rəqibə çevrilməsinə səbəb olar.

6) Kredit və borclara, xüsusilə də istehlak və ipoteka kreditlərinə, müddətli və ömürlük sığorta şəhadətnamələrinə təminat verilməsi. Bunlar həyatın sığortalanması sahəsində sığortaçıların, cəlb edilmiş vəsaitlərin investisiyalaşdırılması imkanlarını genişləndirir, bu isə sığorta ehtiyatları vasitəsilə təmin olunur. (8)

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, sığortalı həyatın sığortalanmasına dair müqaviləni müxtəlif məqsədlər üçün bağlayır. Başqa sözlə, sığortalı hər şeydən əvvəl müqaviləni ya ailənin, ya da özünün şəxsi rifahının vaxtsız ölüm hadisəsindən qorumaq, yaxud da gələcəkdə maliyyə vəsaitinə olan tələbatını daha yaxşı ödəmək məqsədilə bağlayır. Həyatın sığortalanmasını təşkil edən sığortaçı isə özünün sığorta biznesinin uzunmüddətli dayanıqlı maliyyə sabitliyini, sığorta əməliyyatlarının rentabelliyini, sığorta portfelinin tarazlığını, investisiya portfelinin genişləndirilməsini, eyni zamanda özünün xüsusi biznesinin sosial gəlirliyinə verilən təminatının yüksəldilməsini təmin edir, dövlət sosial sığortası ilə birlikdə onu sosial və siyasi risklərin mənfi təsirindən qoruyur. Bunun sayəsində həyatın uzunmüddətli sığortalanması çox mühüm sosial sabitləşmə vəzifələrinin həll olunmasına, iqtisadi artımın investisiyalaşdırılmasına imkan verir və dövlət tərəfindən hər vasitə ilə dəstəklənir. Bu, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə iqtisadi və sosial sabitliyin təmin edilməsinin başlıca mexanizmlərindən biridir.

Sığortalının və sığortaçının əmlak mənafeələrini və obyektlərini, sığorta risklərini və hadisələrini, onların məqsədlərini ardıcıl olaraq və hərtərəfli nəzərdən keçirdikdən sonra həyatın sığortalanmasının mahiyyətinin yeni variantını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: həyatın sığortalanması dedikdə, insanların həyat fəaliyyətlərinin müdafiəsinin təmin olunması sahəsində sığorta münasibətlərinin xüsusi əmanət – yığım növü nəzərdə tutulur. Bununla da sığortalılar özlərinin nail olduqları rifah səviyyəsinin təhlükəsizliyinin təmin

olunması, yaxud da sığorta hadisəsi üzrə sığorta məbləği əldə etmək üçün sığorta haqqı ödəməklə yığım sxemi əsasında investisiya hesabına onu artırmaq vəzifələrini həyata keçirir. Sığortaçılar isə sığorta məbləğini sığorta ehtiyatı yaradılmasına cəlb etmək və onu investisiya qoyuluşu kimi müxtəlif aktivlərin satın alınmasına (ilk növbədə sabit və likvid aktivlərin satın alınmasına) sərf etməklə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sabitləşdirilməsi ilə yanaşı, həm də özünün sığorta biznesinin uzunmüddətli maliyyə sabitliyini və rentabelliyini təmin edir.

Həyatın sığortalanmasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri vətəndaşların həyatı sığorta olunarkən onların əmlak mənafeələrinin müdafiəsi, təsadüfi baş verən əlverişsiz hadisənin təsiri ilə insanın vəfat etməsi nəticəsində dəyən zərər sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq xüsusi əmanət-yığımın ödənilməsi şəklində ifadə olunur. İnsanların həyat fəaliyyətində əlverişli hadisələr baş verdikdə vətəndaşların əmlak mənafeələrinin müdafiəsi öz ifadəsini sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq onlar müəyyən yaşa, yaxud da müqavilədə nəzərdə tutulan yaşa çatdıqda və ya əlverişli hadisə baş verənə qədər yaşadıqda sığorta məbləğinin ödənilməsində tapır.

Həyatın sığortalanması zamanı bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödənişləri vasitəsilə vətəndaşların mənafeələrinin müdafiəsi üçün sığortaçı tərəfindən məqsədli pul vəsaiti fondları-həyatın sığortalanmasının növləri üzrə sığorta fondları-formalaşdırmaq lazımdır. Bu fondlar bir halda universal sığortaçının ümumi sığorta fonduna daxil olur, digər halda onlar dərhal yalnız həyatın sığortalanması üzrə ixtisaslaşmış sığortaçının ümumi fondunu əmələ gətirir. Bu məsələdə ölkəmizdə axırıncı variant tətbiq olunur.

Sığorta müdafiəsinin təmin edilməsi üsulu sığorta ödənişləri üzrə zərərlərin həyatını sığortalatmış bütün iştirakçılar arasında ədalətli bölgüsünə əsaslanır. Bu, əlverişsiz və əlverişli hadisələrin təsadüfən, müəyyən zaman və məkan daxilində qeyri-bərabər baş verdiyini təsdiq edən real gerçəkliyə əsaslanır.

Sığorta ödənişlərinin ehtimal olunma xarakteri həyatın qabaqcadan müəyyən təsadüfi hadisələrdən müdafiəsini zəruri edir. Bunun üçün sığorta şirkətləri ölüm, həyatın uzunluğu və sosial və demoqrafiya statistikasına dair digər statistik məlumatlardan istifadə etmək, onların dəyən zərərin kəmiyyətinə təsirini nəzərə almaqla sığorta olunanlar üçün sığorta ödənişinin məbləğini müəyyən edirlər. Ödənilən məbləğin kəmiyyəti həyatın sığortalanması üzrə hər bir sığortalı tərəfindən sığorta hadisəsi zamanı orta hesabla gəlirin itirilmə ehtimalının bir hissəsini təşkil edir. Bu zaman sığorta ödənişi sığortalı üçün sığorta müdafiəsinin haqqına və ya qiymətinə, sığorta tarifi isə sığortaçı üçün həyatın sığortalanmasının qiymətinə çevrilir. Beləliklə də sığorta tarifi ehtimal nəzəriyyəsi, riyazi və sosial-demoqrafik statistikasından, uzunmüddətli maliyyə-investisiya hesablamaları metodlarından və riskologiyadan, yəni risklərin idarə edilməsi elmindən istifadə olunmaqla həyatın sığortalanması üzrə sığorta fondunun formalaşdırılmasının əsas göstəricisinə çevrilmiş olur.

Sığorta şirkətləri təsadüfi hadisələrin vaxt etibarilə baş verməsinin qeyri-müəyyənliyini nəzərə alaraq daxil olan sığorta haqlarından sığorta fondu yaradır. Fondun vəsaitindən cari sığorta məbləğlərinin ödənilməsi və sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına sərf edilir. Sığorta ehtiyatı sığorta şirkətlərinin öhdəliklərinin sığorta hadisəsi baş verənə qədər sığorta ödənişləri üzrə icra olunmamış hissəsini göstərir.

Həyatın sığortalanmasının bir sıra əmanət-yığım xarakterli növləri sığorta hadisəsi baş verənə qədər (ömrün qalan hissəsini yaşamaq üçün həyatın təcili sığortalanması) məlum olur, lakin buna baxmayaraq ona görə də sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması zəruridir, çünki burada sığorta müddəti daha uzundur. Bu vəsaitdən investisiya qoyuluşu üçün istifadə olunması sığortaçıya əlavə gəlir əldə etməyə və buna uyğun olaraq maliyyə dayanıqlılığına xələl gəlmədən sığorta tariflərinin həcmi azaltmaq imkanı verir.

Sığorta fondunun vəsaitindən əsas etibarilə həyatın sığortalanmasına dair müqavilə üzrə sığorta ödənişləri üçün istifadə olunur. Lakin sığorta şirkəti sığorta fondundakı vəsaitin bir hissəsindən özünün sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar

xərclərinin ödənilməsi, qəbul edilmiş risklərin azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi, sığorta ehtiyatlarının yaradılması və öz mənfəətinin artırılması üçün istifadə edə bilər.

Tarif dövrü (həyatın sığortalanmasının müəyyən bir növündə sığorta hadisəsi üzrə ümumi ödəniş məbləğinə daxil etmək məqsədilə sığorta tarifinin hesablanması üçün müəyyən edilmiş 5 -10 il) üzrə ödənilməsi nəzərdə tutulan vəsait müqavilədə müəyyən edilmiş qaydada ödənilməlidir. Sığorta fondunun vəsaiti kifayət etmədikdə bu, insanların həyatının sığortalanması ilə əlaqədar risklərin dəqiq nəzərə alınmadığını, yaxud da sığorta tarifləri hesablanarkən sığorta ehtiyatları vəsaitinin yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlirin həcmnin düzgün müəyyən olunmadığını deməyə əsas verir.

1.3 Azərbaycanada şəxsi sığorta bazarının potensial imkanları.

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının formalaşması ilk növbədə bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının əsas cəhətlərindən biri onun tənzimlənməsinin çevik olmasındadır. Sığorta bu ölkələrdə tənzimləmənin həm ünsürlərindən biri, həm də obyektidir. Azərbaycanda sığortanın fəaliyyət müddətini iki yerə bölmək olar. Bunlardan biri dövlət inhisarlarının mövcud olduğu, digəri isə mövcud olmadığı dövrləri əhatə edir. Sığortanın dövlət inhisarları dövründə bu sahədə əhaliyə göstərilən xidmətin dairəsi olduqca kiçik olmuş, dövlət sosial sığorta sistemi ilə kifayətlənmişdir.

Əmtəə istehsalçılarının müstəqilliklərinin genişləndirilməsi, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, iqtisadi nemətlərin istehsalı və istehsal münasibətlərinin inkişafına dövlətin təsir dairəsinin kəskin sürətdə azalması ölkəmizdə sığorta bazarının formalaşması prosesinin, onun məzmununun, fiziki və hüquqi şəxslərə təklif olunan sığorta xidməti növlərinin dəyişməsinə əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın sığorta bazarında ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Fransa və İngiltərədən olan xarici sərmayəçilər tərəfindən investisiya yatırılmışdır. Azərbaycan 2006-cı ildən Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiyasına (BSNA) üzv seçilmişdir. O, cümlədən Azərbaycanın sığorta bazarı güclü inkişaf potensialına malikdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bundan səmərəli istifadə edilmir. Bunu ondan görmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta haqqının ümumi məbləği ÜDM-də 8-10%-ə bərabər olduğu halda, bu, göstərici ölkəmizdə vur – tut 0,8 % təşkil edir.

Sığorta bazarının formalaşmasının ən mühüm şərtlərindən biri sığorta şirkətləri arasında gedən rəqabət, başqa sözlə onların, sığortalıların cəlb edilməsi, sığorta fondlarına pul vəsaitinin səfərbərliyə alınması, pul vəsaitlərinin əlverişli şərtlərlə investisiyalaşdırılması və sonda yüksək maliyyə nəticələrinə nail olması uğrunda öz aralarında bəhsləşmələridir.

Sığorta bazarı dedikdə, alqı – satqı obyektinin sığorta müdafiəsinin olduğu iqtisadi münasibətlər sahəsi nəzərdə tutulur. Bazarın inkişaf etməsinin əsasını təminatlı təkrar istehsal – zərərçəkənlərə xidmət göstərilməsi – təşkil edir. Sığorta xidmətləri bazarının mövcud olmasının ən mühüm şərti sığortaya tələbatın və sığortaçının mövcudluğu olduğuna görə sığorta şirkəti cəmiyyət həyatının təsərrüfat subyektlərindən birinə çevrilir.

Məlumdur ki, müasir dövlətlərdə 10 yada daha artıq rəqiblərin fəaliyyət göstərdiyi sahələr inhisarçılıq baxımından təhlükəsiz sayılır. Bu dövlətlərdə sığorta sistemində inhisarçılığa yol verməmək üçün bir sığortaçının hissəsi sığorta məhsulunun bütün satış miqdarının 31%-i, iki sığortaçının hissəsi 44%-i, üç sığortaçının hissəsi 54%-i, dörd sığortaçının hissəsi isə 64%-i həcmində olmalıdır. Faiz nisbəti pozulduğunda dövlət iqtisadi sanksiyaları tətbiq edir və bu yolla da bir sıra sığorta şirkətlərinin bazarda fəaliyyətini məhdudlaşdırır.

Vətəndaşların sosial müdafiəsi üçün mövcud olan bütün imkanlardan geniş miqyasda istifadə edildikdə cəmiyyətin iqtisadi sisteminin sabitliyi haqqında

mühakimə yürütmək olar. Vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sistemi olan sığortalama iqtisadiyyatın, sosial sahənin inkişaf etdirilməsinin, maddi və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasının zəruri şərtlərindəndir. Bunlar isə öz növbəsində ölkədə sığorta bazarının elmi əsaslar üzərində formalaşdırılmasını zəruri edir.

Azərbaycanda sığorta bazarının təşəkkül tapması onun infrastrukturunun daha da genişləndirilməsinin bazar subyektlərinin sayının artırılmasını, yeni subyektlərin (sığorta aktuarları, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri və i.a.) meydana gəlməsini, ölkəmizin sığorta bazarının beynəlxalq sığorta birliyi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin genişləndirilməsini tələb edir.

Sığorta təşkilatları özlərinin sığorta məhsullarını təkmilləşdirməkdə davam edirlər. Bunu ondan görmək olar ki, həmin təşkilatlar mütəmadi olaraq özlərinin həyata keçirdikləri sığorta növlərini genişləndirməyə çalışır və bunun üçün yeni-yeni lisenziyalar əldə edirlər. Lakin buna baxmayaraq Azərbaycanın sığorta bazarının imkanlarından hələ tam olaraq istifadə edilmir. Vətəndaşların sığorta risklərindən müdafiə olunması səviyyəsi hələ də aşağıdır.

Sığorta bazarının strukturunu təfərrüatı ilə nəzərdən keçirsək, sığorta şirkətlərini aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar:

-kimə məxsus olması əlamətinə görə - sığortanın xüsusi, səhmdar, qarışıq və dövlət formaları ;

-göstərilən xidmətlərin xarakterinə görə - sığortanın ixtisaslaşmış, universal və təkrar sığorta formaları ;

-təsiretmə zonalarına görə - sığortanın yerli, regional və beynəlxalq formaları.

Səhmdar sığorta cəmiyyətləri kapitalı səhmlərin satışı vasitəsilə səfərbərliyə alır və idarə edir. Onların təsisçilərinin qərarına uyğun olaraq filialları, nümayəndəlikləri (müştəri axtarmaq üçün yaradılır), müvəkkilləri ola bilər.

Qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri öz fondlarını üzvlərinin iştirak payları vəsaiti əsasında yaradırlar, sığorta cəmiyyətinin üzvü olmaqla və onun fəaliyyətində iştirak etməklə ilin axırında mənfəətin və zərərin bölüşdürülməsi haqqında üzərinə öhdəlik götürür.

Dövlət sığorta şirkətləri səhmdar sığorta şirkətlərinin dövlət tərəfindən milliləşdirilməsi və ya dövlət tərəfindən təsis edilməsi yolu ilə yaradılır.

Xüsusi sığorta şirkətlərinin yaradılması qərb ölkələri üçün səciyyəvidir və onlar bir sahibkarın, yaxud da onun qohum varislərinin mülkiyyətində olurlar.

Sığorta şirkəti sığorta müqaviləsini bağlayan və onu həyata keçirən strukturdur. Şirkətin resursları və dövriyyəsi əlahiddələşsə də (ayrılısa da), o, bu sistemdə işləyir, öz funksiyalarını yerinə yetirir, sığorta müqavilələri bağlamaq və bərabər şərtlərlə təkrar sığorta aparmaqla digər sığortaçılarla münasibətlərə girir. Lakin onun istənilən hərəkəti dövlətin nəzarəti olmadan mümkün deyildir. Bu şirkətlərin dilbir olmalarının, digər iştirakçıların sığorta bazarına daxil olmalarına göstərilən maneələrin qarşısını alır. (8)

Xarici sığortaçı Azərbaycanda sığortaçının 100% səhmdarı ola bilər. Lakin xarici kapitalın məcmu məbləği bütün sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitallarının məcmu məbləğlərinin 25%-dən çox ola bilməz.

Sığorta işinin subyektləri sığorta şirkətlərindən, təkrarsığorta təşkilatlarından, sığorta agentlərindən sığorta brokerlərindən və sığorta aktuarlarından ibarətdir. Sığorta işi subyektlərinin fəaliyyəti (sığorta aktuarlarının fəaliyyəti istisna almaqla, çünki onların fəaliyyəti attestasiyadan keçirilir) lisenziyalaşdırılmalıdır.

Sığorta xidmətləri bazarının və onun inkişaf etdirilməsi üçün ehtiyatların əsasını könüllü sığorta təşkil edir. Respublikamızda 2016-cı ildə cəmi yığılan sığorta haqqının (486074279,23 manat) 65%-i (318691754,21 manat) könüllü sığortaların payına düşmüşdür. Könüllü sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının 36%-i (115602928,91 man) həyat sığortasının, 64%-i (203088825,30 man) qeyri-həyat sığortasının payına düşmüşdür. Qeyri-həyat sığortasının tərkibində şəxsi

sığortanın payı 44% (91123756,08 man) təşkil etmişdir. İcbari sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının da (167382525,02 man) 19% - ni (31249249,80 man) həyat sığortasının, 81%-ni (136133275,22 man) qeyri-həyat sığortası təşkil etmişdir. 2017-ci ildə isə cəmi yığılan sığorta haqqının (556866578,60 manat) 67%-i (375231473,05 manat) könüllü sığortaların payına düşmüşdür. Könüllü sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının 47%-i (177855771,53 man) həyat sığortasının, 53%-i (197375701,52 man) qeyri-həyat sığortasının payına düşmüşdür. Qeyri-həyat sığortasının tərkibində şəxsi sığortanın payı 45% (90538533,47 man) təşkil etmişdir. İcbari sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının da (181635105,55 man) 18% - ni (33165399,01 man) həyat sığortasının, 82%-ni (148469706,54 man) qeyri-həyat sığortası təşkil etmişdir. Könüllü şəxsi sığortanın inkişafında prioritet istiqamət həyatın sığortası və pensiya sığortası olmalıdır.

Həyat sığortası sığorta işinin, investisiya resurslarının başlıca, ənənəvi və daimi mənbələrindən biridir. Yuxarı yaş qrupundan olan əhəlinin xüsusi çəkisini xarakterizə edən demografik vəziyyət və pensiya sığortasında yığım sisteminə keçilməsi (vətəndaşların özlərinin pensiya fondlarını müstəqil formalaşdırmaları) pensiya sığortasının həyata keçirilməsində sığorta şirkətlərinin iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

Həyatın uzunmüddətli sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün sığorta müqaviləsinə əsasən toplanmış məbləğin alınmasında sığortalılara və sığorta olunmuş vətəndaşlara təminat verilməsi sistemi əsas stimula ola bilər. Sığortaçıların maliyyə dayanıqlığına verilən normativ tələblərin sərtləşdirilməsi ilə yanaşı, sığorta təşkilatlarının ixtisaslaşdırılması da çox önəmlidir. Respublikamızda bu məqsədlə, sığorta fəaliyyətinin təsnifləşdirilməsi aparılmış, həyat və qeyri-həyat sığortasının təşkili və həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə sığortaçıları sadə ortaqlıqlarda (yoldaşlıqlarda) birləşə bilərlər. Həyat sığortasının inkişafı yalnız sığortaçıların ixtisaslaşmalarına deyil, həm də aktuar təsisatların yaradılmasını və qanunvericilik qaydasında aktuar fəaliyyətin həyata keçirilməsini zəruri edir. Bu fəaliyyət adətən

sığorta tariflərinin, sığorta ehtiyatlarının və investisiya proqramlarının proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar olur.

Sığorta bazarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün sığorta fəaliyyətinin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunmasına istiqamətləndirilmiş iqtisadi normativləri hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır. Bu normativlər riskin qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla xüsusi kapitalın həcmi ilə aktivlərin məbləği arasındakı nisbəti; aktivlərin öhdəliklərindən bir qədər çox olmasını; sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının səviyyəsini; balansın likvidlik göstəricilərini; ayrı-ayrı risklər üzrə ən yüksək məsuliyyəti ifadə etməlidir. Sığorta sahəsində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunları Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığortaçılara həyatın uzunmüddətli sığortalanması üçün şərait yaratmışdır. Bununla birlikdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün sığorta növləri, o cümlədən həyatın sığortalanmasında iştirak etmək üçün xarici ölkələrin sığorta şirkətlərinin də iştirakına (səhmdar kimi) icazə verilmişdir. Bu sahədə xarici sığorta şirkətlərinin qazandıqları zəngin təcrübə Azərbaycanın potensial sığorta bazarının onların nəzarəti və təsiri altına düşməsinə gətirib çıxara bilər. Həmdə belə bir faktı nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan sığortaçılarında həyatın sığortalanması vəsaitindən investisiya məqsədilə istifadə etmək imkanı məhduddur.

Ölkəmizdə 2011-2017-ci illər ərzində sığorta bazarının həcminin böyüməsini aşağıdakı cədvəldən və diaqramdan görmək olar:

İllər	Ümumi sığorta bazarı üzrə yığılmış sığorta haqları, (<i>mln manatla</i>)	Əvvəlki ilə nisbətən, (<i>faizlə</i>)
2011	213,0	136,9%
2012	342,5	160,8%
2013	405,7	118,5%
2014	429,2	105,8%
2015	442,9	103,2%
2016	486,1	109,8%
2017	556,9	114,6%

Mənbə:FED.az

Cədvəldə qeyd olunan rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, sığorta bazarının həcmində böyük artım baş vermişdir, lakin 2014-2016-cı illərdə qlobal maliyyə böhranının baş verməsi, xüsusilə də neft qiymətlərinin azalması səbəbindən iqtisadi inkişafın azalması, bank sahəsinin inkişafdan qalması, milli valyutanın böyük həcmdə dəyərdən düşməsi və s. mənfi makroiqtisadi göstəricilər səbəbindən sığorta

bazarında 3-5%-lik artım baş vermişdir. 2016-cı ilin çox çətin il olmasına baxmayaraq həmin ildə sığorta bazarı yenidən inkişafa başlamış və bu inkişaf 2017-ci ildə daha da möhkəmlənərək illik artımı 15% həcminə yaxınlaşmışdır. Ümumi Daxili Məhsulun tərkibində yığılan cəmi sığorta haqlarının xüsusi çəkisi son illərdə 0,8% həcmində sabitləşmişdir:

İllər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ümumi Sığorta Haqlarının	0,4%	0,6%	0,7%	0,7%	0,8%	0,8%	0,8%
ÜDM-də xüsusi çəkisi (%)							

Beləliklə, Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin qarşısında qısa müddət ərzində həyatın sığortalanması bazarına istehlakçılar üçün cəlbedici, Qərb şirkətlərinin təklif etdikləri məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik, habelə sığorta şirkətlərinə öz vəsaitlərini səmərəli idarə etmək imkanı verən sığorta məhsulları çıxarmaq vəzifəsi durur. (25)

II FƏSİL. Azərbaycanca şəxsi sığortanın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.1 Həyat sığortasının mövcud durumu və təhlili.

Həyatın sığorta olunması dedikdə, sığorta etdirən şəxsin həyatını itirməsi və ya müəyyən müddətə qədər yaşaması zamanı sığorta şirkəti tərəfindən üçüncü şəxsə və ya sığorta olunan şəxsə sığorta mükafatının qarşılığında müəyyən olunmuş məbləğin ödənilməsi üzrə zəmanətin verilməsi, başa düşülür. Müasir təcrübədə bu cür sığorta zəmanətlərinin verilməsi metodları dəyişsə də, ümumi metodoloji prinsiplər dəyişilməz qalır.

Həyat sığortası üzrə sığortalanan risk dedikdə, hər şeydən əvvəl insan həyatının uzunluğu başa düşülür. Ölümün özü yox, onun başlanma vaxtı riskdir ona görə də sığorta olunmuş risk 3 meyardan təşkil olunur:

-gənc yaşlarında və ya həyatın orta davamiyyətinin erkən mərhələsində ölmək;

-ölmək və ya həyatın müəyyən dövrü ərzində yaşamaq;

-davamlı həyata malik olmaqla, qocalıq dövrünü müəyyən qədər yaşamaq-belə hallarda bu şəxs davamlı əmək fəaliyyəti olmadan müntəzəm şəkildə gəlir ilə təmin olunur.

Həyatın sığortalanması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1) Diskontlaşdırma ;

2) Xüsusi investisiya şəhadətnaməsi üzrə sığortaçının əldə etdiyi mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etmək ;

3) Müqavilənin pul verib başa çatdırılması (alış məbləği prinsipi);

4) Həyatın sığortalanmasının şəffaflığı (şəhadətnamənin girov qoyulması).

Həyatın sığortalanmasının başlıca prinsiplərindən biri diskontlaşdırmaadır. Riyazi statistikada bu prinsip cəmiyyətin demoqrafik inkişafı göstəricilərini (uzunömürlülük, müəyyən bir yaş həddinə qədər yaşamaq və ya ölmək) kifayət qədər dəqiq müəyyən etməyə, sığortaçıya sığorta məbləğlərini vaxt etibarilə planlaşdırmağa imkan verir. Odur ki, sığorta şirkətləri daxil olan sığorta haqlarından çox böyük əminliklə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etməyə, sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləğlərini ödəməyə çalışırlar.

Sığortaçının əldə etdiyi mənfəətdə xüsusi investisiya şəhadətnaməsi ilə iştirak prinsipi ona əsaslanır ki, həyatın sığortalanması üzrə sığorta şirkətini sığortanın bu növünün uzunmüddətli xarakter daşdığına nəzərə alaraq, sığortalıları sığorta ehtiyatlarından istifadə nəticəsində əldə etdikləri mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etməyə dəvət edirlər. Sığorta şirkətləri hər il əldə etdikləri mənfəətin bir hissəsini həyatın sığortalanması müqaviləsinə əsasən sığorta məbləğinin ödənilməsinə yönəldirlər. Bu əlavə məbləğ bonus adlanır və yalnız müqavilə müddəti başa çatdıqda, yaxud da sığorta hadisəsi baş verdikdə ödənilə bilər. Bonusun hesablanması iki üsulu vardır: 1) sığorta məbləğindən elan olunmuş faiz şəklində hər il hesablanan bonus; (yeni investisiyalar nəzərə alınmaqla sadə və mürəkkəb bonuslar); 2) qəti müəyyən olunmuş bonus. Bu, sığorta şirkətləri tərəfindən müştərini sığorta müqaviləsinə axıra qədər qüvvədə saxlamağa həvəsləndirmək, yaxud da ömürlük sığortalama zamanı sığorta müddətinin daha uzun bir dövrü əhatə etməsinə maraqlandırmaq məqsədilə hesablanan bonusdur. Qəti müəyyən edilmiş bonus nə qədər çox olarsa, müqavilənin qüvvədə olduğu müddət də bir oqədər uzun olur. Belə bir sistem də vardır ki, hesablanmış bonusdan illik sığorta ödənişlərini azaltmaq üçün istifadə olunur.

Sığorta şirkətinin qazandığı mənfəətdə sığorta olunanın iştirakını müəyyən etmək üçün onun əldə edilməsi mənbəyini bilmək lazımdır. Həyatın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta şirkətlərinin əldə etdikləri bütün mənfəət mənbəyindən asılı olaraq iki yerə bölünür:

- 1) Texniki mənfəət ;
- 2) Maliyyə mənfəəti .

Texniki mənfəət aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Aşağıdakı hallarda ölüm göstəricisinin dəyişməsi nəticəsində əldə edilən mənfəət: a) ölüm halları üzrə sığorta müqaviləsi üçün ölüm haqqında cədvələ uyğun olaraq sığortalıların faktiki ölüm hallarının nəzəri göstəricidən aşağı olması və ya b) həyatın qalan hissəsini yaşamaq üzrə sığortalıların faktiki ölüm hallarının, müqavilədə nəzərdə tutulan nəzəri ölüm hallarından yüksək olması;

2) Sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar faktiki sığorta ödənişləri xərcləri brutto dərəcələrində ona (yəni faktiki sığorta ödənişlərinə) edilməsi nəzərdə tutulan əlavələrin həcmindən az olduqda xərclərə qənaət edilməsi nəticəsində əldə edilən mənfəət.

Maliyyə mənfəəti sığorta fondundakı vəsaitdən investisiya qoyuluşları üçün istifadə edilməsi hesabına formalaşır və aşağıdakı kimi hesablanır: 1) sığortaçı tərəfindən həyata keçirilən investisiyalaşdırma üzrə faiz məbləği ilə ödənilən sığorta məbləğinin faiz dərəcələri arasındakı fərq kimi hesablanan maliyyə mənfəəti; 2) sığortaçının investisiya qoyuluşlarını həyata keçirərkən əldə etdiyi dəyər artması nəticəsində əldə olunan mənfəətdən hesablanan maliyyə mənfəəti.

(8)

Müqavilənin pul verib başa çatdırılması (alış məbləği) prinsipi verilən pulun məbləğinə əsaslanır. Pul verib, başa çatdırılma məbləği dedikdə sığortaçı tərəfindən həyatın sığortalanmasına dair müqaviləni pozmaq arzusunda olan sığortalıya ödədiyi sığorta məbləği nəzərdə tutulur. Pul verib başa çatdırılma məbləği həyatın uzunmüddətli sığortalanması müqaviləsinə uyğun olaraq onun (yəni müqavilənin) vaxtından əvvəl pozulduğu günədək yığılan ehtiyat deməkdir. Hər bir müqavilə üzrə ayrılıqda ödənilən sığorta məbləğlərinin kapitallaşması həyata keçirilir və riyazi ehtiyat hesablanır. Adətən şəhadətnamədə onun müxtəlif dövrlərdə pozulması ilə əlaqədar pul verib başa çatdırılmasının təminatlı dəyəri göstərilir.

Sığortalı tərəfindən sığorta müqaviləsi üzrə hesablanmış riyazi ehtiyat məbləğini tələb etmək hüququ baş verdikdə digər əməliyyatların da aparılması mövcuddur:

1) Sığortalı müqaviləni hədiyyə etmək və ya satmaq yolu ilə başqasının mülkiyyətinə verə bilər. Bu zaman yığılmış riyazi ehtiyatın dəyəri sığorta olunmuş başqa bir şəxsin mülkiyyətinə keçə bilər və sığorta müqaviləsi öz fəaliyyətini dayandırmır;

2) Başqa bir sığorta müqaviləsinə görə avans və ya borc verilə bilər. Sığortalı sığorta haqqının ödənilməsini davam etdirmək şərti ilə müqavilənin fəaliyyətini dayandırmamaqla pul verib başa çatdırılmanın dəyərinin 90%-i həcmində sığortaçıdan pul borc ala bilər. Sığortalı avans məbləğini nəzərdə tutulmuş (razılaşdırılmış) faizlə qaytardıqda sığorta məbləği bərpa olunur və müqavilənin müddəti başa çatana, yaxud da şikayətmə (narazıqalma) halları baş verənə qədər ödənilir. Avans məbləği faiz məbləği ilə birlikdə qaytarılmadıqda sığorta məbləği həmin həcmdə azaldılacaq, yaxud da sığorta müqaviləsi sığortaçı tərəfindən pozula bilər.

Azərbaycan Respublikasında sığortalılara-müəyyən müddətə qalan ömrünün qalan hissəsinin sığortalanmasına dair müqavilə bağlamış fiziki şəxslərə - borc verilir. Verilən borcun məbləği pul verib başa çatdırılan məbləgdən çox olmamalıdır. Ssudadan istifadə üzrə müəyyən edilən faiz həmin sığorta müqaviləsi üçün sığorta məbləğinin hesablanmasında əsas götürülən gəlirlilik normasından yüksək olmamalıdır. Ssudanın verilməsi müddəti sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə məhdudlaşdırılır.

3) Şəhadətnamənin girov qoyulması həyatın sığortalanmasının ən mühüm prinsiplərindən biridir. Bu prinsip o deməkdir ki, müqavilə bağlanan və o, qüvvədə olan zaman sığorta olunan şəxs sığorta şirkətindən onun fəaliyyəti və apardığı sığorta əməliyyatları haqqında bütün informasiyaları tələb etmək hüququna malikdir. Bu, müştəriyə bağladığı müqavilənin əsas şərtlərini yaxşı başa düşməsi üçün lazımdır. Avropa anlamında şəffaflıq o deməkdir ki, sığortaçı təşkilat sığorta olunana həm müqavilə bağlanana qədər, həm də müqavilə bağlandıqdan sonra bütün zəruri informasiyaları verməyə borcludur. Bunlar konkret olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Sığorta şirkətinin adı, onun hüquqi forması, baş ofisinin qeyd olunduğu ölkə, onun və müqaviləni bağlayan agentin ünvanı;

2) Sığortalamanın şərtləri, o cümlədən müqavilə ilə müəyyən olunan hər bir təminatı və əlavələri, bonusların hesablanması şərtləri, şəhadətnamənin pul verib başa çatdırılması qaydaları, hər bir təminat növü üzrə sığorta məbləğinin hesablanması;

3) Fikirləşmək üçün verilən günlərin sayı haqqında məlumat. Bu müştəriyə müqavilə bağlandıqdan sonra ilk günlərdə, ödədiyi məbləğ tam həcmdə qaytarılmaqla onu pozmaq imkanı verir. Bu günlərin sayı İngiltərədə 14, Fransa və İtaliyada isə 30- a bərabərdir.

4) Şəhadətnamənin hər biri üzrə vergiyə cəlb olunma (vergitutma) haqqında məlumat;

5) Sığorta müqavilələrindən şikayətin verilməsi və işə məhkəmədə baxılması qaydaları haqqında məlumat;

6) Sığortanın bu növü üzrə şəhadətnamənin şərtlərində, yaxud da qanunvericilikdə baş verən bütün dəyişikliklər haqqında məlumat. (14)

Həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün aktualdır. Lakin bu prosesə çoxsaylı məhdudlaşdırıcı amillərin vasitəsilə əngəl törədilir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, həyat sığortası özünün ənənəsinə görə uzunmüddətli dir. Şəhadətnamələri 10-20 il və daha çox müddət qüvvədə olur. İqtisadi qeyri-sabitlik, yüksək inflyasiya şəraitində uzunmüddətli qoyuluşlar əhalinin bir o qədər də maraqlandırmır.

İkincisi uzunmüddətli sığortalama sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və dayanıqlığı qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Çünki onun əsasında sığorta haqlarının kapitallaşdırılması prosesi durur. Ümumi qeyri-sabitlik və maliyyə böhranlarının mümkünlüyü şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilməzlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı və etibarını kifayət dərəcədə olmur;

Üçüncüsü, bütün ölkələrdə həyatın sığortalanması əsas etibarilə əhalinin orta təbəqəsinə hesablanmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, həmin əhali təbəqəsinin gəlirləri xərclərindən çox olur. Onlar bu fərqi özlərinin varislərinə saxlamaq və ya əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etmək istəyərlər. Hazırda Azərbaycanda həyatın sığortalanması üçün belə bir geniş sosial baza formalaşmaqdadır.

Dördüncüsü, həyatın sığortalanmasının əmanət - yığım funksiyası yalnız inkişaf etmiş investisiya bazarı mövcud olduqda reallaşdırıla bilər. Azərbaycanda belə bir bazar hələ tam və tələb olunan səviyyədə formalaşmamışdır.

Beşincisi, hazırda ölkəmizdə həyatın sığortalanması müqavilələrinin bağlanması üçün sahibkarları və əhalini stimullaşdıran qanunvericilik və ya iqtisadi vasitələr demək olar ki, ilkin mərhələdədir.

Müasir iqtisadi şəraitdə vəsaitin saxlanmasına təminat verilməsi məsələsi olduqca vacibdir. Bu, xüsusilə də həyatın sığortalanmasına aiddir. Çünki həyatın uzunmüddətli sığortalanması əhalinin yığdığı vəsaitin uzunmüddətli investisiyaya çevrilməsi deməkdir. Digər tərəfdən, hazırda regional səviyyədə investisiyalaşmanın təşkilində hakimiyyət orqanlarının rolu daha əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda biznesin aparılması şəraitini nəzərə aldıqda bunun xüsusilə əhəmiyyəti artır. Burada söhbət, yalnız hüquqi mühitdən deyil, həm də bütün “münasibətlərin infrastrukturundan” gedir. Hazırda paytaxtın sığorta təşkilatları sığorta haqqının çox hissəsini – demək olar ki, 80%-ni toplayırlar. Odur ki, regionlar investisiyalara böyük ehtiyac hiss edirlər.

Beləliklə, müasir Azərbaycan cəmiyyətində həyatın sığortalanması məsələlərini bir qədər ətraflı təhlil etmək əsasında aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

- iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində həyatın sığortalanmasına uzunmüddətli qoyuluşlar əhali üçün bir o qədər də maraq doğurmur. Bu, cəmiyyətdə orta təbəqənin zəif formalaşması ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, hansı

ölkədə orta təbəqə formalaşmışdırsa onun inkişaf səviyyəsi də yüksək olur. Bu isə həyatın sığortalanması üçün əhalidə maraq yaradır;

- maliyyə böhranı şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilmirlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı kifayət dərəcədə deyildir. Həyatın sığortalanmasının əsasında sığorta haqlarının kapitallaşması prosesi dayandığına görə sığorta xidmətlərinin bu növü sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və davamlığı qarşısında ciddi tələblər qoyur;
- Azərbaycanda investisiya bazarı formalaşmaqda davam edir və o, olmadan həyatın sığortalanmasının yığım və əmanət funksiyalarının tam reallaşdırılması mümkün deyildir;
- Azərbaycanda sahibkarları və əhalini həyatın sığortalanması müqaviləsini stimullaşdıran qanunvericilik və iqtisadi vasitələr hələ çox zəifdir. Buna muzzdlu işçilərin həyatının yaxud da ipoteka krediti almış şəxslərin həyatının sığortalanmasını misal göstərmək olar. Optimal vergi siyasəti əhalinin və hüquqi şəxslərin həyatın sığortalanması məhsullarına olan tələbin artmasında güclü vasitə ola bilər.
- sığorta bazarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün sığortalanmanın maliyyə dayanıqlığının təmin olunmasına yönəldilən iqtisadi normativlərin işlənilib hazırlanması və istifadə edilməsi lazımdır. Bu normativlər riskin qiymətləndirilməsi nəzər alınmaqla xüsusi kapitalın həcmi ilə aktivlərin məbləği arasında nisbəti, aktivlərin öhdəliklərdən bir qədər çox olmasını; sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının səviyyəsini; ayrı-ayrı risklər üzrə maksimum məsuliyyəti dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir.
- Azərbaycanın ərazisində sığortanın bütün növləri, o – cümlədən həyatın sığortalanması sahəsində xarici sığortaçıların fəaliyyət göstərməsinə müəyyən məhdudiyyətlərin olduğu bir şəraitdə Azərbaycanın sığorta şirkətləri qarşısında duran başlıca vəzifə sığorta bazarına qısa müddət ərzində istehlakçı üçün cəlbedici və bütün keyfiyyətinə görə qərb

şirkətlərinin təklif etdikləri məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik olan məhsullar çıxarmaqdan ibarətdir.

- Azərbaycanda həyatın sığortalanması bazarının inkişafına əngəl törədən sistem xarakterli səbəblər vardır. Bunlara hər şeydən əvvəl həyatın sığortalanması sahəsində həyata keçirilməsi vacib olan konsepsiyanın olmaması; inkişaf etmiş sığorta bazarının formalaşmaması və s. misal ola bilər. Bu problemlərin həll edilməsi milli sığorta bazarının inkişaf etməsinə, həyatın sığortalanmasının investisiya potensialının artmasına və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji bölməsinə çevrilməsinə öz töhfəsini verə bilər. (14)

2.2 Fərdi qəza sığortasının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Qəza sığortası şəxsi sığortanın əsas formalarındandır. qəza sığortası sığortaçının sağlamlığı və ya ölümü ilə nəticələnən zərərin əvəzini ödəmək üçün nəzərdə tutulub. Bu sığorta növü qrup (məsələn, müəssisənin işçilərinin sığortası) və fərdi formalarda, eləcə də könüllü və icbari sığorta növləri (məsələn, sənişinlər, hərbi personal və digər vətəndaşlar kateqoriyası) üzrə həyata keçirilə bilər. Fərdi qəza sığortası qarışıq həyat sığortası kimi eyni prinsiplərə əsaslanır. Onların ən mühüm hissəsi sığortalı ilə sığorta dövründə baş verən qəzanın razılaşıdırılmış nəticələrinə görə sığorta öhdəliyinin miqdarının məhdudlaşdırılmasıdır. Belə bir məhdudiyyət sığorta dərəcələrinin mövcudluğunu təmin edir və sosial sığortaya birbaşa əlavə olaraq qəzaların qarşısının alınması üzrə sığortanın geniş inkişafını təmin edir.

Fərdi qəzalara qarşı sığorta müqavilələrinin əksəriyyəti qısamüddətli növlərdir. Fərdi qəza sığortası müqavilələri üzrə sığortaçının öhdəliyi daxilində

qəza nəticəsində yaranan nəticələr daxildir. Müxtəlif sığorta müqavilələri kimi müxtəlif qəzalar ola bilər. Məsələn, sərnişinlərin sığortası şəraitində yalnız müəyyən nəqliyyat növünün marşrutu üzrə sığortalı ilə baş verən qəzalar sığorta hadisəsi hesab olunur. İş yerindəki fərdi qəzalara qarşı sığorta zamanı sığorta hadisəsi yalnız zaman ərzində baş verən və ya yalnız peşə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan qəzalardır.

Fərdi qəzanın nəticələrinin bütün növləri üç növə endirilə bilər: ölüm, müvəqqəti əlillik, daimi tam və ya qismən əlillik.

Fərdi qəza nəticəsinin ilk növü aydındır və heç bir izahat tələb etmir. Müvəqqəti əlillik o deməkdir ki, qəza nəticəsində bu patoloji dəyişikliklər baş verə bilər: bədənin funksiyalarının pozulması, bir insanın müəyyən qısa müddət ərzində işə davam etməsinə mane olur. Bu dövrün sonunda zərər çəkmiş şəxsin iş qabiliyyəti tamamilə bərpa edilə bilər. Nəhayət, əlilliyə görə daimi qüsurluluq yalnız qəza qurbanı ziyan vurduqda, ömür boyu qalma, məsələn, görmə itkisi və ya bəzi orqanların işləməməsi kimi baş verir. Əlilliyin şəxsin iş qabiliyyətinin azalması səviyyəsinə görə fərqli dərəcələrdə ola bilər. Aydındır ki, əl və ya ayağın bir barmağının itirilməsi ilə iş qabiliyyəti azaldılır, görmə itkisiylə birlikdə hər iki göz, əl və ayaq tamamilə söndürülür.

Müqavilənin şərtlərinə əsasən, fərdi qəzanın qeyd olunan bütün nəticələri sığorta öhdəliyinə bir yerdə və ya müxtəlif kombinasiyalarda daxil edilə bilər:

1. Ölüm, əlillik və müvəqqəti iş qabiliyyətinin itirilməsi;
2. ölüm və əlillik;
3. əlillik və müvəqqəti əlillik;
4. yalnız əlillik.

Sığorta müqavilələri üzrə maddi yardımın rolunu oynayan fərdi qəzalara görə ödəniş aşağıdakı formada verilə bilər:

1. müqavilədə nəzərdə tutulan sığorta olunmuş məbləğ;
2. müqavilədə göstərilən sığorta məbləğinin bir hissəsi;
3. Pensiyalar;
4. sığorta haqları;
5. Gündəlik ödəniş.

Ödəmə forması müqavilənin şərtləri və qəzanın nəticələrinin xarakteri ilə müəyyən edilir. Beləliklə, sığorta hadisəsinin nəticəsi ölüm və ya daimi tam əlillik olduğu təqdirdə, ödəniş zamanı müqavilədə göstərilən sığorta məbləği şəklində həyata keçirilir. Əlillik halında sığorta məbləğinin birdəfəlik ödənilməsi istisna olmaqla, müqavilə pensiya ödənişini təmin edə bilər. Sığortalıya pensiyanın alınması müddəti əlillik dövrü ilə müəyyən edilir. Pensiya ödəmək üçün fərqli bir prosedur var: illik, üç aylıq, aylıq.

İş zamanı baş verən qəzanın fəsadlarının qalıcı olmaması halında, müqavilə tam əlilliyi olan ödəniş üçün nəzərdə tutulan sığorta məbləğinin müəyyən hissəsini təşkil edən məbləğdə sığorta məbləğinin ödənilməsinə nəzərdə tutur. Ödənilmiş hissənin məbləği sığorta olunanın iş qabiliyyətinin azaldığı ölçülərə görə təyin olunur, yəni qəzanın nəticələrinin şiddətindən aslıdır. Müqavilənin şərtlərinə əsasən ödənilməli olan sığorta məbləğinin nisbətini müəyyən etmək üçün əlilliyin dərəcəsini müəyyənləşdirmək qaydası dəyişə bilər. Ancaq hər halda, sığortalıya verilən zərərin səbəbi və xarakteri haqqında şəhadətnamə həkim tərəfindən təsdiq edilir. Bu halda, adətən, sığorta praktikasında hər yaralanmaya uyğun olan əlilliyin göstəricisi ilə mümkün zədələnmələrin siyahısı tətbiq olunur. Məsələn, birləşdirilmiş bir barmaq phalanx sınıqları əlilliyin 5%-ni və funksiyasını pozmaqla yaranan qırıqlı omba sınıqları - əlilliyin 20%-ni nəzərdə tutur. Ödənilən sığorta ödənişinin faizi müəyyən edilmiş əlilliyə uyğun gəlir.

Sığortalının qəza nəticəsində müvəqqəti əlilliyi olduğu halda, sığortalıya ödəniş sığorta ödənişi və ya gündəlik xərc kimi ola bilər.

Sığorta müqaviləsi bağlamaq üçün sığortalıya şifahi bir bildiriş kifayətdir. Bu halda, onun ölümü halında sığorta məbləğini almaq üçün hər hansı bir şəxsin (və ya bir neçə şəxsin) təyin edilməsi hüququ verilir. Müqavilə dövründə sığortalı birbaşa sığortaçıya yazılı formada ərizə göndərərək sığorta məbləğinin üçüncü tərəfə verilməsini təyin edə və ya əvəllər verilmiş sərəncamı dəyişə bilər. Belə bir ərizə təqdim edərkən, sığortalı sığorta şəhadətnaməsini təqdim etməlidir və ya onu əvəz edən bir sənəd təqdim etməlidir.

Sığorta hadisəsi zamanı sığortalıya dövlət tərəfindən sosial sığorta, sosial təminat və döyüş təzminatı kimi veriləcək vəsaitlərin məbləğlərindən asılı olmayaraq sığortaçı fərdi qəza sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləğini və ya onun müvafiq hissəsini sığortalıya və ya onun təyin etdiyi üçüncü şəxsə ödəməlidir.

Sığorta məbləği müqaviləni bağlayarkən sığortalı ilə sığortaçı arasındakı razılaşma əsasında müəyyən edilir. Sığorta məbləğinin məbləğini artırmaq istəyən sığortalı, cari vəziyyətdə əlavə olaraq sığorta müqaviləsi bağlaya bilər. Eyni zamanda yeni müqavilə əvvəlki müqavilədən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir.

Qəza nəticəsində sığortalı tərəfindən alınan zədələr aşağıdakılardır:

1. təsadüfi kəskin zəhərlənmə, zəhərli bitkilər, kimyəvi zəhərlənmə (sənaye və ya ev), (Salmonella, dizenteriya, və s.), Narkotiklə zəhərlənmə istisna olmaqla keyfiyyətsiz qidadan zəhərlənmə;
2. gənə ansefaliti (ensefalomiyelit) və ya poliomielit xəstəliyi;
3. anormal doğum və ya orqanların götürülməsinə gətirib çıxaran ektopik hamiləlik;
4. təsadüfi sınıqlar (sümük, diş və.s.), yanıqlar, yanlış tibbi prosedurlar nəticəsində üzə çıxan zədələr;
5. ölüm. (21)

Fərdi qəzalardan sığortanın ideyası daha qədim dövrlərdən etibarən yaranmışdır. Visbinin 1541-ci il dəniz hüququ, gəmi sahibkarından öz kapitanının həyatını sığorta etməsini tələb edirdi. XVIII-əsrə Almaniyada sınıqları olan insanlar üçün yardım ittifaqları yaradılırdı. İngiltərədə 90-cı illərdə fəaliyyət göstərən qəzalardan kollektiv sığorta növü isə xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi. Fərdi qəzalardan sığorta ilə əlaqədar olaraq, xəstəliklərdən sığorta (tif, skorlatin və s.) növləri də inkişaf etməyə başladı. Almaniyada fərdi qəza sığorta növünün yaranması XIX-əsrin 50-ci illərinə təsadüf edir. 1871-ci ildə qəbul olunmuş vətəndaş məsuliyyəti haqqında imperiya qanunu onun geniş şəkildə inkişaf etməsinə təkan verdi. Sahibkarlar bu məsuliyyəti sığorta kompaniyalarına həvalə edirdilər. Onlar öz işçilərini müəyyən məbləğ həcmində sığorta etdirirdilər. Kollektiv sığorta ilə yanaşı olaraq, Almaniyada qəzalardan fərdi sığorta da fəaliyyət göstərirdi. (8)

Fərdi qəza sığortası könüllü və məcburi formalarda həyata keçirilir. İcbari dövlət sığortası tətbiq edilir: polis, daxili qoşunlar, əsgərlər və hərbi təlim üçün çağırılan vətəndaşlar, Dövlət Vergi Xidmətinin əməkdaşları, Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin əməkdaşları federal ictimai təhlükəsizlik orqanları, hakimlərin əməkdaşları və dövlət qulluğunda olan işçilər və bəzi digər kateqoriyalar. (21)

Sığorta təcrübəsində istehsalatda baş verən fərdi qəzalardan və peşə xəstəliklərindən icbari sığorta növü xüsusi məna kəsb edir. Sığorta etdirən fərdlər sahibkarlar, sığorta olunmuş fərdlər isə - muzzdlu əməyin üzvləridir. Qəza şəraiti yarandıqda sığorta öhdəliyi qeyd olunan zəmanətləri təqdim edir:

- iş qabiliyyətinin qısamüddətli itirilməsi ilə bağlı olaraq, maaşın 100% miqdarına uyğun olaraq verilən maddi kömək (müavinət);
- birdəfəlik sığorta məbləğinin verilməsi (işçinin həyatını itirməsi ilə bağlı olaraq, onun maaşının müəyyən nisbətində);
- şikəstlik yarananda sığortalıya və ailə başçısının ölümü ilə bağlı olaraq onun ailə fərdlərinə verilən aylıq sığorta xidməti;

- tibbi yardım, tibbi ləvazimatlar, özəl xidmət və i.a. ilə bağlı olaraq digər məsrəflərin qarşılınması;

Son vaxtlar dövlət sığorta kompaniyalarının icbari şəxsi sığortasını təmin etmək məqsədilə dövlətin unitar müəssisələri yaradılmışdır. Bunun əsas səbəbi isə dövlət büdcə vəsaitlərinin (bu vəsaitlər hesabına dövlət şəxsi sığortası həyata keçirilir) kommersiya sığorta kompaniyalarına cəlb edilməsinin icra hakimiyyət orqanlarında ciddi müqavimətlə qarşılaşması ilə əlaqədardır.

Dövlət şəxsi sığortası, fərdi qəzaların icbari sığortasına önəmli olan riskləri əhatə edir: xidməti vəzifəsini həyata keçirən zamanı sığortalı fərdin travma, əlillik, bədən xəsarəti alması səbəbindən əmək qabiliyyətini itirməsi və ya ölümü.

Sığorta ödəmələri, vəzifə məvacibi və minimal maaş üzrə müəyyən olunur. Məsələn, Almaniyada dövlətin vergi xidməti əməkdaşlarının icbari sığortası zamanı sığorta ödənişi aşağıdakı kimi olur:

1) sığorta olunmuş şəxsin vəfat etməsi zamanı- illik vəzifə məvacibi, rütbəyə görə əlavə pul və xidmət etdiyi il üzrə aldığı məbləqdən normativ dəfə çox məbləğ;

2) I-qrup əliliyin müəyyən olunması zamanı -göstərilmiş məbləqdən normativ dəfə çox məbləğ, II qrup əlillik zamanı-göstərilmiş məbləqdən normativ dəfə çox məbləğ, III-cü qrup əlillik zamanı-göstərilmiş məbləqdən normativ dəfə çox məbləğ.

3) ağır bədən xəsarətin alınması zamanı-vəzifə məvacibinin illik dəyəri və əlavə pul məbləği;

4) yüngül bədən zədəsinin alınması zamanı-göstərilən məbləğin yarı dəyəri.

Sərnişin daşımaları sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortasına gətirib çıxaran təhlükənin artmasıdır. Məcburi əmlak sığortasından fərqli olaraq, icbari sığortanın avtomatlaşdırılması prinsipi onların yolda olma müddəti ilə bağlıdır. Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası hava, dəmir yolu, dəniz, daxili su və yol nəqliyyatı eləcə

də turistlər üçün turizm və ekskursiya şirkətləri vasitəsilə uzun məsafəlik səfərlər, səyahətlər vaxtı tətbiq edilir. Bilet qiymətinə daxil olan sığorta haqları nəqliyyat təşkilatının təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, bilet almaqla sərnişinlər tərəfindən ödənilir. Sərnişinlərin fərdi kateqoriyalarında pulsuz səyahət hüququ əldə edildikdə pulsuz olaraq sığortalanır. Qatarın və digər nəqliyyat vasitələrinin xidmət işçiləri bu xidmət növü üçün icbari sığortaya məruz qalmırlar. İcbari sığorta beynəlxalq, şəhərətrafi və şəhərlərarası kommunikasiyaların bütün növlərinin sərnişinlərinə tətbiq edilmir.

Sığorta məsuliyyətinin məbləği yolda sərnişin ilə baş verən qəzanın nəticəsi ilə bağlıdır. Sığorta məbləği sağlamlıq itkisi və ya sığorta olunanın vəfatı ilə əlaqədar ödənilir.

Bilet satışı etdikdə nəqliyyat təşkilatlarının bilet büroları tərəfindən alınmış sığorta ödənişləri müəyyən edilmiş qaydada sığorta təşkilatlarının hesablarına köçürülür. Sığorta orqanları, ödəniləcək məbləğlərin köçürülməsinin vaxtında və tamlığına nəzarət edirlər. Bu sığorta növü üzrə gəlirlərin həddindən artıq hissəsinin sərnişin daşımalarının təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaq üçün profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. (21)

Sərnişinlərin icbari şəxsi sığortasında olan tariflər Azərsığorta nəzarət tərəfindən təsdiq edilir və Nəqliyyat Nazirliyi ilə razılaşdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, tarifiin əsas hissəsinə xəbərdaredici tədbirlərin maliyyələşdirilməsi fondu təşkil edir. Bu tədbirlərdən əldə olunan vəsait, daşımaların təhlükəsizliyinin artırılması məqsədilə istifadə olunur. (8)

Ölkəmizdə 2016-cı ildə könüllü fərdi qəza sığortası üzrə sığorta yığımları aşağıdakı kimi olmuşdur:

Sığorta haqları
3 850 167,11

Sığorta ödənişləri
968 171,40

2017-ci il üzrə isə könüllü fərdi qəza sığortası üzrə sığorta yığımları aşağıdakı kimi olmuşdur:

Sığorta haqları

4 272 657,13

Sığorta ödənişləri

451 793,77

Verilmiş rəqəmlərdən aydın olur ki, 2016-cı il ilə müqayisədə 2017-ci ildə sığorta haqlarında artım olub, bu müsbət haldır, fiziki və hüquqi şəxslərin könüllü fərdi qəza sığortasına olan maraqlarının artmasını bildirir. Sığorta ödənişlərində isə böyük fərq yaranmışdır, 2017-ci ildə sığorta haqlarının artmasına baxmayaraq sığorta ödənişləri 2016-cı il ilə müqayisədə təqribən 50% azalmışdır. Sığorta ekvivalent münasibətlər sistemi olduğundan yəni alınmış sığorta haqları ilə ödənilmiş sığorta ödənişlərinin təqribi bərabərliyinin olması zəruri olduğundan bu göstəriciləri məqbul hesab etmək olmaz.

Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortasının yığımları haqqında son 4 illik məlumat.

İllər	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
2014	149 883,00	0,00
2015	135 715,00	1500,00
2016	97 209,00	0,00
2017	103 826,00	0,00
YEKUN	486 633,00	1500,00

Mənbə: Fins.az

2.3 Ölkəmizdə həyat sığortası üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərində maliyyə potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi.

Ölkəmizdə iyirmi bir sığorta və bir təkrarsığorta kompaniyası sığorta fəaliyyətini həyata keçirir ki, bunlardan biri dövlət (Azərsığorta), digərləri isə özəl sığorta kompaniyalarıdır. 21 sığorta şirkətlərinin yalnız 3-ü ixtisaslaşmış həyat sığorta şirkətidir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri aşağıdakılardır:

1. Azsığorta
2. Azərsığorta
3. A-Group sığorta
4. Azərbaycan Sənaye Sığorta
5. Amrahsığorta
6. Ata Sığorta
7. AXA MBASK
8. Atəşgah Sığorta
9. Atəşgah Həyat Sığorta Şirkəti
10. Bakı Sığorta
11. Günay Sığorta
12. Xalq Sığorta
13. İpək Yolu Sığorta
14. Naxçıvan Sığorta
15. Mega Sığorta
16. Qala Sığorta
17. Paşa Sığorta
18. Qala Həyat Sığorta
19. Paşa Həyat Sığorta
20. Standard Insurance
21. Rəvan Sığorta
22. AzRe Təkrarsığorta

Yuxarıda da qeyd olunan ixtisaslaşmış 3 həyat sığorta şirkəti mövcuddur:

1. Atəşgah Həyat Sığorta Şirkəti

2. Qala Həyat Sığorta

3. Paşa Həyat Sığorta (23)

1998-ci ildə yaradılmış Ölkəmizin birinci həyat sığorta kompaniyası sayılan “Atəşgah Həyat” Sığorta Kompaniyası AR-nın “Sığorta haqqında” Qanununun yeni qaydalarına müvafiq olaraq həyat sığortası üzrə məhsulları təklif etmək üçün 2008-ci ildə dövlət qeydiyyatına salınmışdır.

Kompaniya həyat sığortası üzrə yığım sığortası, həyatın müddətli sığortası, kredit həyat sığortası, sağalmaz xəstəliklərdən sığorta, icbari həyat sığortasının bir sıra növlərini və digər həyat sığortası məhsullarını təklif edir. “Atəşgah Həyat” SŞ sığorta məhsullarını hüquqi və fiziki şəxslər üçün nəzərdə tutur.

“Atəşgah Həyat” SŞ-nin 40 nəfərdən ibarət işçi heyəti işləyir. Şirkət əməkdaşlarının müştərilərə keyfiyyətli peşəkar xidmətlərin göstərilməsini təmin etmək üçün daim təlimlər keçirir.

“Atəşgah Həyat” SŞ-nin xidmət göstərdiyi şirkətlərə Azerfon, Bakcell, Azercell, kimi GSM operatorlar Azeri M.I. Drilling, Statoil, BP kimi iri şirkətlər və başqaları aiddir.

“Atəşgah” Sığorta Qrupuna aid bir kompaniya olan, “Atəşgah Həyat” SŞ müxtəlif çeşidli sığorta məhsullarını paytaxtda fəaliyyət göstərən 13 filial, həmçinin digər iri şəhərlərimizdəki fəaliyyət göstərən filiallarının köməyi ilə təklif edir.

“Atəşgah Həyat” SŞ məhsullarını partnyorlar şəbəkəsi köməyi ilə də təklif edir. Kompaniyanın etibarlı partnyorları arasında Access Bank, Bank of Baku, YapıKredi Bank və digər maliyyə təşkilatları da vardır. (28)

“Qala Həyat” sığorta kompaniyası əhaliyə həyat sığortası məhsullarını təklif etməkdən ötrü 2010-ci il 30 noyabrda fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycanda ilk müddətsiz sığorta lisenziyasını (2013-cü il 29 iyul) alan həyat sığortası kompaniyası olub. Həyatın sığorta olunması dedikdə, sığorta etdirən şəxsin həyatını itirməsi və ya müəyyən müddətə qədər yaşaması zamanı sığorta kompaniyası tərəfindən sığorta olunan şəxsə və ya üçüncü şəxsə sığorta mükafatının qarşılığında müəyyən olunmuş məbləğin ödənilməsi üzrə zamanətin verilməsi, başa düşülür.

“Qala Həyat” Sığorta Şirkətinin daha çox səhmlərinin sahibi Azərbaycanda böyük nüfuza malik “AzRe Təkrarsığorta” ASC sığorta təşkilatıdır. Həyat sığorta şirkətinin hal-hazırda nizamnamə kapitalı 12 milyon 870 min manatdır.

“Qala Həyat” Sığorta şirkəti iri nizamnamə kapitalı ilə sığorta bazarına daxil olmuş və onun əsas məqsədi əhalini güvənli həyat sığortası xidmətləri ilə təmin etməkdir. Müasir ölkələrdə həyat sığortası işgüzar əhali segmentinin mühüm sosial haqlarından hesab edilir. Maliyyə-iqtisadi göstəricilərinə görə MDB məkanında söz sahibi olan, beynəlxalq projelərə imza atan dövlətimiz də əhalinin əsas sosial haqlarının mühafizəsinə çox önəm verir. Bu istiqamətdə Azərbaycan əhalisinin sosial mühafizəsinə hesablanmış “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə, əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” qərar qəbul edildi. “Qala Həyat” Sığorta Şirkətinin əsas fəaliyyət sahəsi üzrə həyat sığorta polislerini təklif edərək əhaliyə etibarlı və güvənli xidmət göstərir.

Hal-hazırda şirkətin prioritet xidmətləri icbari və könüllü sığorta formaları üzrə sığorta xidmətlərini təqdim etməkdir.

Yarandığı ildən etibarən öz işini yüksək xidmət səviyyəsiylə təmin edən beynəlxalq idarəetmə sistemi və standartları üzərində yaradan “Qala Həyat” Sığorta Şirkəti sığorta sektorunda böyük təcrübəyə malik ixtisaslı kadrlara sahibdir. Kompaniya fəaliyyətini sığortalılara individual xidmət və onların

istəklərini tam nəzərə alan prinsiplər əsasında qurur. Məhsullarını və xidmətlərini əhalinin hər bir qisminə çatdırmaq və onları məlumatlandırmaq istəyir. (27)

2010-cu il 24 noyabr tarixində AR Vergilər Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınan “PAŞA Həyat Sığorta” ASC Azərbaycan Respublikası MN-nin 2011-ci il 14 fevral tarixli lisenziyası əsasında həyat sığortası sektoru üzrə məhsullarının təqdim edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir.

Yarandığı vaxt “PAŞA Həyat Sığorta” ASC-nin nizamnamə kapitalı 7.000.000 manat təşkil etdiyi halda, fəaliyyət göstərdiyi sonrakı 3 ilinin nəticəsində kompaniyanın nizamnamə kapitalı 5,75 dəfə artaraq 40 milyon 250 min manata çatdırılmışdır.

“PAŞA Həyat Sığorta” ASC ilbəl inkişaf edən dünyəvi həyat sığortası şirkəti olaraq hazırda AR Sığorta qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan həyat sığortası formalarına daxil olan bütün növ məhsulları sığortalılarına təqdim edir.

“PAŞA Həyat Sığorta” ASC İcbari Sığorta Bürosunun üzvidir. (26)

Azərbaycanda həyat sığortası üzrə illik verilmiş məlumatlara nəzərən müəyyən edilir ki, artım dinamikası davam edir. Həyat sığortası kompaniyaları tərəfindən 2017-ci il üzrə 211,0 milyon. manat sığorta haqları toplanıb və 130,6 mln. manat sığorta ödənişləri verilib. Keçən illə müqayisədə illik artım haqlar üzrə 64,1 mln. manat və ya 43,7%, ödənişlər üzrə 35,7 mln. manat və ya 37,5% müəyyən edilib.

Həyat sığortası kompaniyalarının verilmiş cədvəldən illik sığorta yığımları və ödənişlərini görmək olar:

2017-ci il üzrə həyat sığortası şirkətlərinin əsas göstəriciləri

Nö	Sığorta şirkətinin adı	Sığorta haqları (manatla)	Sığorta haqları üzrə bazar payı	Sığorta ödənişləri (manatla)	Sığorta ödənişləri üzrə bazar payı	Ümumi Ödəniş Əmsalı Ümumi tələb nisbəti
1	“Paşa Həyat”	152 757 723	72,4%	58 004 592	44,4%	38%
2	“Atəşgah Həyat”	38 369 910	18,2%	55 046 153	42,1%	143%
3	“Qala Həyat”	19 893 538	9,4%	17 582 577	13,5%	88%
	Cəmi:	211 021 171	100,0%	130 633 322	100,0%	62%

Mənbə:FED.az

Göründüyü kimi, 2017-ci il ərzində “PAŞA Həyat” kompaniyasının sığorta haqları yüksək məbləğdə artmış (illik artım 97%) və illik 150 mln. manatdan çox sığorta haqları yığmış ölkə tarixində birinci sığorta şirkəti olmuşdur. Sığorta ödənişlərinin miqdarının çox yüksək olmaması səbəbindən “PAŞA Həyat” ili böyük maliyyə nəticələri ilə bitirməyə nail olub.

Təcrübəli sığorta qrupuna daxil olan “Atəşgah Həyat” şirkəti 2017-ci il ərzində sığorta haqlarını keçən ilin miqdarında olması (illik artım 2%), lakin ödənişlərin kəskin sürətdə qalxması (illik artım 2 dəfə) nəticəsində 143% - lik yüksək zərərlə qarşılaşıb.

Ötən ili həyat sığortası sektoru üçün faydalı il hesab etmək olar. 2017-ci ildə həyat sığortasının ümumi bazarda bazar payı 38%-ə qalxıb, həyat sığortası şirkəti olan “PAŞA Həyat” Ölkəmizin ümumi sığorta bazarının liderinə çevrilib. Son nəticədə, həyat sığortası xidməti olan “həyatın yaşam sığortası” bazarda təklif edilən bütün xidmətlər içində 25% xüsusi çəki ilə lider xidmət mövqeyinə yüksəlib. (25)

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığortanın prioritetləri və onun tətbiqi yolları.

3.1 Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığortanın təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə sığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin fəaliyyəti səhmdar şirkətləri, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri, dövlət və qarışıq sığorta təşkilatları, xüsusi sahibkarlıq və ortaqlıqlar, kooperativ sığorta təşkilatları, birgə müəssisələr, avtosığorta büroları şəklində müxtəlif təşkilati əsaslarla həyata keçirilir. Ayrı-ayrı ölkələrdə sığorta cəmiyyətləri yaradılarkən müxtəlif təşkilati-hüquqi formalardan istifadə olunması təcrübəsi formalaşmışdır. Belə ki, ABŞ-da və Almaniyada səhmdar cəmiyyətləri, Fransada qarşılıqlı sığorta cəmiyyəti üstünlüyə malikdir, Böyük Britaniyada sığorta korporasiyaları ilə yanaşı qarşılıqlı sığorta assosiasiyaları da fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, Böyük Britaniyada sığorta bazarında ortaqlıqların və xüsusi sahibkarlığın müxtəlif təşkilati formalarının mövqeyi olduqca möhkəmdir. İtaliya və İspaniyada kooperativ sığortasından geniş istifadə olunur. Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa və Yaponiyada dövlət kapitalının da iştirakı ilə sığorta şirkətlərindən kifayət qədər geniş istifadə olunur. Bunlara Almaniyaadakı “Germes”, Fransadakı “Kotası” sığorta şirkətlərini misal göstərmək olar. Onların fəaliyyəti əsas etibarilə xarici iqtisadi sahə ilə məhdudlaşır. Lakin sığortaçılar hansı təşkilati formada olmalarından asılı olmayaraq onların fəaliyyəti müəyyən normativ sənədlərlə tənzimlənir və onlara bir qayda olaraq xüsusi dövlət sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən nəzarət edilir. Bu orqanlar Böyük Britaniyada, Almaniya, Fransada və digər ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta işinin təşkili xüsusi sığorta qanunverciliyinə, məhkəmə və sığorta ənənələrinə əsaslanır. Dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi iki amillə əlaqədardır. Bunlardan biri sığortalının müdafiə edilməsi, digəri isə dövlət tərəfindən yeridilən iqtisadi siyasətlə bağlıdır.

Dövlət, birinci problemin həllində özünün müvafiq orqanları və ya müstəqil təşkilatlar vasitəsilə sığorta müqavilələrinin məzmununa, sığorta haqlarının həcminə, mübahisəli məsələlərin tənzimlənməsi qaydalarına nəzarəti həyata keçirə bilər. Dövlət orqanları uzunmüddətli sığortaya, habelə sığortaçıların öz vəzifələrini yerinə yetirmələri məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirlər.

Xarici ölkələrinin sığorta bazarı üçün ümumi daxili məhsulda sığorta haqlarının xüsusi çəkisinin yüksək olması xarakterikdir. Belə ki, sığorta haqlarının ÜDM-də xüsusi çəkisi ABŞ, Böyük Britaniya və Yaponiyada 8 % - ə İsveçrədə 7,5% - ə, Almaniya və Hollandiyada təqribən 6% - ə bərabərdir.

Avropa sığorta və təkrarsığorta federasiyasının 2014-cü ildəki hesabatında dərc etdiyi məlumata əsasən Avropa qitəsi 35 faizlə dünya sığorta bazarına liderlik edir. Bu qitəni 29 faizlə Şimali Amerika, 28 faizlə Asiya və hər biri 4 faiz olmaqla Cənubi Amerika və Avstraliya izləyir. Həmin ildə cəmi mükafat müqavilələri üzrə əməliyyatın həcmi 1169 milyard avro olmuşdur ki, bunun da 714 milyardı yəni 61 faizi həyat sığortası, qalan 39 faizini yəni 455 milyard avro qeyri – həyat sığortası təşkil edir. Elə həmin ilin göstəricisinə əsasən şirkətlərin ümumi mənfəəti 943 milyard avro təşkil etmiş, bunun da 66,8 faizi yəni 630 milyardı həyat, 313 milyardı yəni 33,2 faizi qeyri – həyat sığorta şirkətlərinin payına düşür. 2014-cü ildə qitədə sığorta bazarı Avropa ÜDM – nin 7,46 faizinə bərabər olmuşdur. 2013-cü ildə 7,52 faiz olan müvafiq göstərici hesabat ilində 0,6 faiz aşağı düşmüşdür. Ölkələr üzrə sığorta payının ÜDM-dəki çəkisi aşağıdakı kimi dəyişir - Ruminiyada sığorta bazarı öz ÜDM-in 1,2 faizinə bərabər olduğu halda Finlandiya və Niderlandda bu göstərici 11,3 faizə bərabərdir.

Avropada 2014-cü ildə ölkələr üzrə sığorta ilə əlaqədar hər nəfər üzrə orta hesabla 1967 avro xərclənilib. Əvvəlki ildə bu rəqəm 1911 avro olub. 2014-cü ildəki məbləğin 1202 avrosu həyat, 765-i qeyri-həyat sığortasına xərclənir. Rəsmi məlumata əsasən həmin ildə 4860 lisenziyalı şirkət 1 milyon nəfərə yaxın işçi sığorta təşkilatlarında işləmişdir.

İnkişaf etmiş sığorta qanunvericiliyi həm müştərilərinin, həm də sığortaçının maraqlarının müdafiəsinin əsasıdır. Onun başlıca tərkib hissəsini sığortaçının nəzarət orqanları tərəfindən attestasiyası sistemi (Azərbaycanda isə lisenziyalaşdırmadır) təşkil edir.

ABŞ – da sığortanın qanunvericiliklə tənzimlənməsi Ştatlar tərəfindən həyata keçirilir, ölkənin bütün ərazisində qüvvədə olan qanunvericilik normaları, məsələn, icbari sığorta üzrə normalar isə məhdudlaşdırılmışdır və əsas etibarilə tövsiyə xarakteri daşıyır. ABŞ və Böyük Britaniyada ümumi sığorta normaları adətən sığorta ənənələrinə əsasən müəyyən edilir.

Böyük Britaniyanın Almaniyanın, İtaliyanın, Fransanın və Avropa İttifaqına üzv olan digər ölkələrin qanunvericilik aktlarında sığorta ilə əlaqədar müxtəliflik olsa da, Aİ-nın qaydalarına müvafiq olaraq onlar milli qanunvericiliklərini vahid sığorta bazarının tənzimlənməsinin ümumi müddəalarına uyğunlaşdırmalıdır. Bu, xüsusilə də avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin (sürücülərin) mülkü məsuliyyətinin sığortalanmasına aiddir.

ABŞ-da təqribən bir əsr yarımliq sığorta ənənəsinə görə belə təsəvvür formalaşmışdır ki, hər şey sığortalanır. ABŞ-ın sığorta informasiyası İnstitutunun məlumatına görə ölkənin sığorta bazarında avtomobillərini sığortalayan fiziki şəxslər liderlik edirlər. Belə ki, onların sığorta haqlarının ümumi həcmi ev sahibləri sığortasının həcmindən dörd dəfə çoxdur.

2002-ci ildə ABŞ-ın ərazisində toplanmış sığorta haqqının ümumi həcmi təqribən bir trilyon dollara bərabər olmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Asiyanın, Latin Amerikasası və Avropanın sığorta bazarlarının daha dinamik inkişafı ilə əlaqədar olaraq dünya sığorta bazarında ABŞ-ın payı (xüsusi çəkisi) fasiləsiz olaraq azalır. ABŞ həyatın sığortalanması sahəsində dünya bazarında tutduğu xüsusi çəkiyə görə Yaponiyadan (müvafiq olaraq 29,7 və 31,4%) geridə qalsa da, sığortanın digər növləri, hər şeydən əvvəl əmlak və məsuliyyət sığortası üzrə 46% xüsusi çəki ilə dünyada birinci yeri tutur.

ABŞ-da sığortalama iki yerə bölünmüşdür : 1) həyat sığortası; 2) qeyri-həyat sığortası.

ABŞ-da ən iri sığortaçı State Farm Group şirkətidir. Onun bölmələrinin payı avtomobillərin sığortalanması bazarında 18%-ə, həyatın sığortalanması bazarında 23%-ə, bütövlükdə sığorta bazarında isə 12% -ə bərabərdir.

Sığorta haqqında vahid federal qanuna görə ABŞ-da sığorta fəaliyyətinə hansısa bir mərkəzləşmiş nəzarət orqanı mövcud deyildir. Hər ştatın özünün sığorta qanunvericiliyi və tənzimləyici nəzarət orqanı vardır ki, onlar da kapitalın minimum məbləği, təklif olunan sığortanın növləri haqqında təklif irəli sürür, sığorta şirkətlərinin işlərinin təftişini aparır, lisenziya vermək yolu ilə onların fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirir.

ABŞ-da həyatın sığortalanması sahəsində ən iri şirkətlərin xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sığorta şirkətləri çox yüksək nüfuza malik olduqlarına görə onların idarə olunmasına müxtəlif pensiya fondlarına məxsus olan milyardlarla vəsait yönəldilir. Bu zaman sığorta cəmiyyətlərinin vəzifəsi ağıllı investisiya siyasəti yeritməklə həmin vəsaitin nəinki qorunub saxlanmasını, həm də onun daha da artırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Sığorta şirkətləri bu vəsaitin idarə olunması üçün komisyona haqqı əldə edirlər. Hətta idarəetmədə istifadə edilən vəsaitə görə ən aşağı faiz norması (0,1%) üzrə milyonlarla gəlir əldə edirlər.

ABŞ-da “Metropolitan layt İnşurens K0” (Nyuyork, 1868-ci ildə yaradılmışdır, “Neşnl Trerurz İnşurens” in varisidir), ən iri şirkətlərdəndir və 1915-ci ildən qarşılıqlı əsaslarla həyatın sığortalanması ilə məşğul olur. Bununla yanaşı, ABŞ-da fəaliyyət göstərən iri sığorta şirkətlərinə aşağıdakıları da misal göstərmək olar: “Kontinental Korporeysn” (1853-cü ildə əsas qoyulmuşdur), “Prudenşl İnşurens Kompani of Amerika” (1876-cı il), “Olsteynt İnşurens kompani” (1913-cü il) və başqaları. ABŞ-da iri ticarət və sənaye firmalarının əmlakı və məsuliyyətinin sığortalanması nəticəsində bir ildə 8 mlrd dollara yaxın sığorta haqqı toplanır. Amerika inhisarlarının xaricdəki biznes fəaliyyətindən və ABŞ-da, habelə digər ölkələrdə xarici şirkətlərin fəaliyyəti nəticəsində hər il 2

mlrd dollar sığorta haqqı əldə etmək mümkün olur. Həyatın sığortalanması üzrə toplanan illik sığorta haqqı məbləği 9 mlrd dollar təşkil edir.

Böyük Britaniyada 2015-ci ildə qeydiyyatda alınmış 934 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun 340-ı Böyük Britaniyada digərləri isə Avropanın digər ölkələrində mərkəzi ofisləri olan Böyük Britaniya şirkətləridir. Fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin 435-i həyat sığortası üzrə fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun da 195-i Böyük Britaniyanın ərazisində, 240 sığorta şirkəti isə Avropanın digər ölkələrində qeydə alınmışdır. Böyük Britaniyanın sığorta şirkətlərinin topladıqları sığorta mükafatlarının ümumi həcmi 2015-ci ildə 320 milyard dollar olmuşdur. Böyük Britaniyanın sığorta bazarı ümumi mükafatların məbləğinə görə dünyada dördüncü yeri bölüşdürür.

Böyük Britaniyanın sığorta şirkətləri 2015-ci ildə 1,6 trilyon sterlinq dəyərində olan investisiya aktivlərinə malik olmuşdur. 2014-cü ildə 334000 işçisi olan Böyük Britaniyanın sığorta şirkətlərində işçilərin sayı 2015-ci ildə 305500 nəfərə düşmüşdür.

Böyük Britaniya həyatın sığortalanması və pensiya sığortası da daxil olmaqla investisiya fəaliyyəti maliyyə xidmətləri haqqında qanunla (1986-cı il) tənzimlənir. Sığortanın bu növü ilə əlaqədar olaraq istənilən vasitəçilik fəaliyyəti ya qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura, ya xüsusi investisiyalar üzrə nəzarət orqanı, yaxud da qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şuranın lisenziyasına malik olan səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bu şərtlər Aİ-nin üzvü olan ölkələrin Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən şirkətlərinə də şamil edilir.

Böyük Britaniyada müəssisələr 31% vergi dərəcələri ilə vergiyə cəlb olunurlar. Məlum olduğu kimi, bütün dünyada şirkətlərin əldə etdikləri mənfəət vergiyə cəlb olunur. Lakin sığorta şirkətlərinin fəaliyyət növündən asılı olaraq onların vergiyə cəlb edilməsinin xüsusi rejimi tətbiq olunur. Həyatın sığortalanması ilə məşğul olmayan şirkətlərdən adi dərəcə ilə vergi tutulur. Lakin bu zaman investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlir kapitalın gəliri deyil,

kommersiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlir hesab edilir. Həyatın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlərlə əlaqədar xüsusi vergi rejimindən istifadə olunur.

Almaniyada 2010-cu ildə 582 sığorta şirkəti, 2014-cü ildə isə 548 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Göründüyü kimi Almaniyada son illərdə sığorta şirkətlərinin sayında azalma müşahidə edilir. 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin 87-si həyat, 47-si sağlamlıq, 206-sı əmlak, 30-u təkrarsığorta və 112-si müxtəlif istiqamətdə sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sığorta mükafatları üzrə gəlirləri 192439 milyon avro olmuşdur. Sığorta mükafatında ən çox paya (48,7 faizə və ya 93673 milyon avroya) həyat sığortası şirkətləri sahibdir. Sonrakı ardıcılıqda 32,5 faiz və ya 62581 milyon avro ilə əmlak, 18.8 faiz və ya 36185 milyon avro ilə sağlamlıq sığortası yer tutur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2013 - cü ildə sığorta mükafat üzrə məbləğ 187306 milyon avro olmuşdur.

Ümumilikdə sığorta üzrə bütün əməliyyatlarda Şimali Reyn Vestpaliya və Bavariya Federal Əyaləti lokomotiv rolunu oynayır. Belə ki, 2013-ci ilə nəzər salsaq görərik ki, mükafat məbləği üzrə 76447 milyon avro ilə ən çox Bavariya əyaləti, işçilərin sayına və Sığorta şirkətlərinin sayına görə isə Şimali Reyn Vestpaliya əyaləti liderlik edir. Reyn çayının adına alan bu əyalətdə 106 sığorta şirkəti olduğu halda Bavariyada 69 sığorta şirkət olmuşdur.

Həyatın könüllü sığortalanması bazarları üçün qiymət rəqabəti səciyyəvidir. Son dövrlərdə həyatın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlər investisiya qoyuluşundan əldə etdikləri mənfəətdə öz müştərilərinin iştirakı üçün ayrılan vəsaiti ixtisar etməyə başlamışlar. Bunun iki səbəbi vardır. Bunlardan biri borc kapitalı və fond bazarlarında işgüzar fəallığın zəif olmasıdır. Həyatın sığortalanması müqavilələri üzrə gəlirlilik 1994-2000-ci illərdə 8%-ə çatdığı halda, 2001-ci ildə 6-7% təşkil etmiş, 2002-ci ildə isə olduqca aşağı düşərək köhnə müqavilələr üzrə 4%-ə, yeni müqavilələr üzrə isə 3,25%-ə bərabər olmuşdur. 2000-ci ildə demək olar ki, həyatın sığortalanması üzrə bütün şirkətlərin ehtiyatları azalmışdır.

Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinə aid olan qanunvericiliyin əsasları Almaniyanın sığorta nəzarəti Aktında (Versicherungsaufsichsgesetz-VAG, 1902-ci il) qoyulmuş, sonralar isə müəyyən əlavələr edilməklə, yeni redaksiyada hazırlanmışdır. Sığorta nəzarətinin federal orqanı (Bonn şəhərində yerləşir) sığorta şirkətlərinin hüquqi və maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Almaniyada həyatın sığortalanması, tibbi və təkrarsığorta, habelə sosial sığortanın bütün növləri sığorta vergisinə cəlb edilmir.

Ölkəmizin sığorta bazarını qonşu dövlətlərin sığorta bazarı ilə müqayisə etsək aşağıdakı nəticələri ala bilərik. Axtarışlar və analizlər bildirir ki, Ölkəmizin sığorta bazarı Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan kimi ölkələrə nisbətən aşağı səviyyədədir. Bunu həm sığorta haqlarının miqdarı, həm də sığorta xidmətlərinin çeşidi üzrə müəyyən edilir.

İndiki vəziyyətdə Ölkəmizdə icbari pensiya sığortası ancaq hökumət tərəfindən yerinə yetirilir. Amma onu da vurğulamaq vacibdir ki, hal-hazırkı bazarda həyat sığortası xidmətləri göstərən sığorta şirkətlərinin texniki imkanları bu cür sığortaları yerinə yetirməyə imkan vermir.

Dünya praktikasında həyat sığortası sözləşmələrinin başlıca cəhətlərindən biri də uzunmüddətli olmasıdır. Ölkəmizin sığorta bazarında reallaşan həyat sığortası sözləşmələrinə nəzər yetirsək görərik ki, öhdəliklər əsasən qısa müddəti əhatə edir. Bunun əsas səbəbi cəmiyyətin uzunmüddətli həyat sığortası xidmətlərinə inamının az olmasıdır. SSRİ zamanı imzalanan uzunmüddətli həyat sığortası sözləşmələri üzrə öhdəliklərin bilinən səbəblərdən həyata keçirilməməsi, həyat sığortası üzrə böyük maliyyə vəsaitinə və müddəti uzun olan bazar strategiyasına sahib olan kompaniyaların yaradılmaması və mövcud şirkətlərin bazara keyfiyyətli həyat sığortası xidmətlərinin çıxarılmaması inamsızlığın formalaşmasında rol oynayıb.

Sığorta bazarında yığım funksiyasını yerinə yetirən investisiya alətlərinin keyfiyyətində və strukturunda olan çatışmazlıq digər əsas səbəblərdən biridir.

Qabaqcıl, həmçinin sərhəd dövlətlərə nisbətən Ölkəmizdə sığortanın tarif dərəcələri (avtomobil sığortasından başqa) azdır. Əsasən bilirik ki, sığorta bazarının inkişafında sığortanın tarif dərəcələrinin önəmi çoxdur və sığorta işinin nəticəsi birbaşa sığorta tariflərinin hansı dərəcədə real və düzgün müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir, həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının az olması sığorta kompaniyalarının zərərlə çalışmasına səbəb olub. Bunun nəticəsi olaraq sığorta kompaniyaları həyat sığortası ilə bağlı böyük təşkilatların tələblərini qəbul etmir, müqavilələri dayandırırırlar.

Bu sahədə geniş yayılmış meyillərdən biri sığorta hadisəsinin dəyərləndirilməsi zamanı sığorta kompaniyalarının sığorta məbləğini daha az göstərmələridir. Çünki sığorta haqqında qanuna görə sığorta kompaniyalarının imzaladıqları bir sığorta sözləşməsinin dəyəri həmin kompaniyanın nizamnamə kapitalının miqdarı ilə bağlı məhdudlaşdırılır.

Sığorta bazarının başlıca çatışmazlıqlarından biri də sığorta sektorunda aktualların və təcrübəli işçilərin azlığıdır. Bu sektorda son zamanlar artıq dinamikasının müşahidə olunmasına baxmayaraq, hələ də bazarda ixtisaslı kadr qıtlığı hiss olunur. Bu sektorun az inkişaf etməsi bank, səhiyyə, maliyyə və s. sahələrlə birgə, cəmiyyətin sağlam uzun ömür yaşamasında da mənfi təsirə malikdir.

Avropa kapitalının Türkiyənin sığorta sahəsinə yüksək səviyyədə girişi o zamanlar dövlətin maliyyə siyasətinin böyük tənqidlərə məruz qalmasına səbəb olsa da, Avropa sığorta şirkətləri Türkiyəyə kapitalları ilə yanaşı, sığorta sahəsində nou-hau və texnologiyalarını da gətirib. Bunun nəticəsində Türkiyə sığorta bazarı indiki səviyyəsinə – yəni ən dayanıqlı bankçılıq-sığorta mərkəzinə çevrilib. Bu səbəbdən Türkiyədə sınırlanmış sığorta modelləri və xidmətlərini bütünlüklə öyrənmək və xüsusi şəkildə Ölkəmizin sığorta bazarına tətbiq olunması məqsəduyğundur. Türkiyədə fəaliyyət göstərən Avropanın inkişaf etmiş sığorta kompaniyaları hazırda Azərbaycanın, Qazaxıstanın və Türkmənistanın aparıcı sığorta kompaniyalarından təkrarsığorta risklərini qəbul etmək ehtimalına ciddi gözdən keçirməyə hazırdırlar. (17)

Azərbaycan sığortaçıları üçün investisiya cəlbediciliyinin olduqca aşağı və seçim imkanının məhdud olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Bu, nəinki sığortanın xüsusilə də həyat sığortasının, həm də bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı vəziyyətdə olduğunu müəyyən edir. Belə bir vəziyyətin olmasının əsas səbəbləri isə aşağıdakılardır:

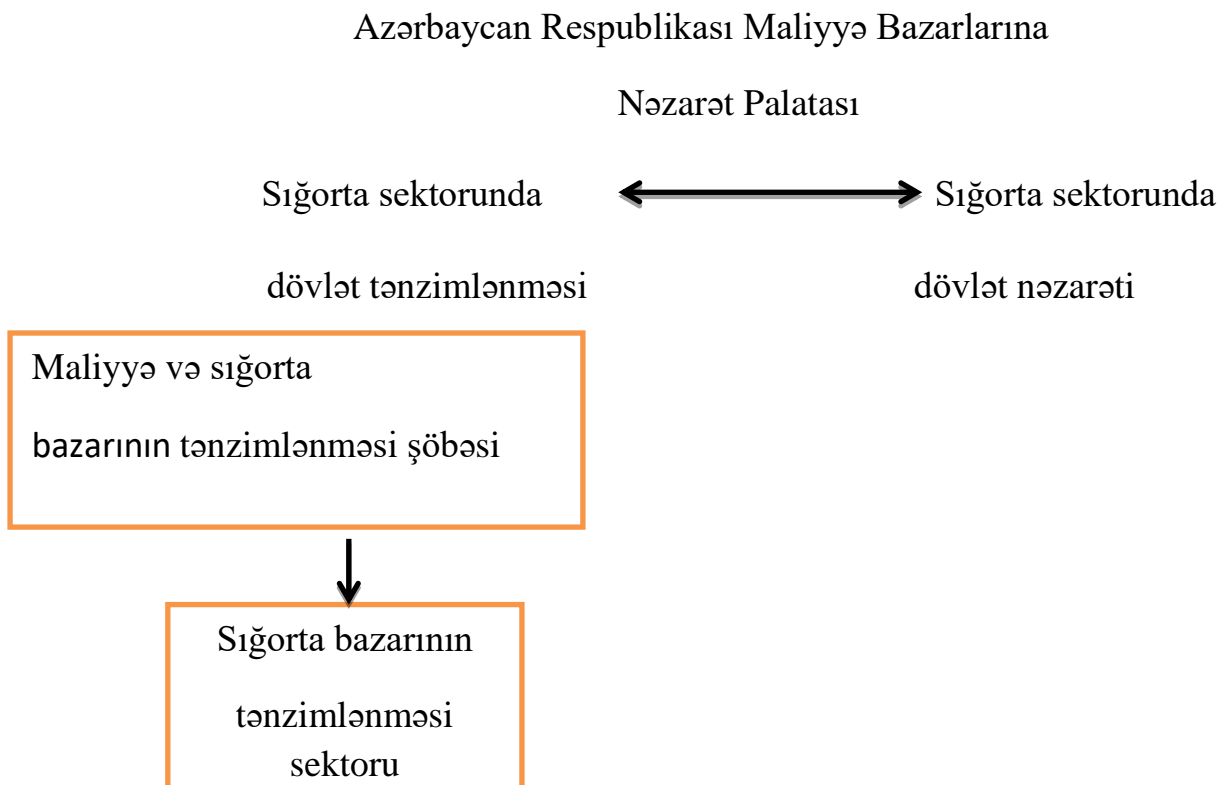
- 1) İstər ölkə, istərsə də region səviyyəsində sığorta sahəsində perspektiv dövlət proqramının olmaması. Digər tərəfdən, sığorta ilə əlaqədar qəbul olunmuş qanunların bəziləri ya işləmir, yaxud da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır;
- 2) Bu və ya digər biznesin, xüsusilə də istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən bizneslərin dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün inkişaf etmiş fond bazarının olmaması;
- 3) Həyatın uzunmüddətli sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kifayət qədər dövlət dəstəyinin olmaması;
- 4) Aktivlərin peşəkarcasına idarə olunması məqsədilə etibarlı investisiya şirkətlərinin və fondlarının olmaması;
- 5) Maliyyə təşkilatlarının, o cümlədən sığorta bazarının kapitallaşması səviyyəsinin, depozitlər, dövlətin qiymətli kağızları üzrə, hətta cari inflyasiyanı “örtə” bilməyən bank faizlərinin mövcudluğu;
- 6) Ölkədə riskin mürəkkəb struktura malik olması, onların həm bütövlükdə, həm də istənilən bir istiqamətdə (iqtisadi, siyasi və i.a.) tam proqnozlaşdırılmaması və i.a.
- 7) Sığorta şirkətlərinin ehtiyatının az olması, sığortaçıların bazardakı vəziyyəti olduğu kimi qiymətləndirmək bacarığının kifayət etməməsi və i.a. (14)

3.2 Həyat sığortası üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

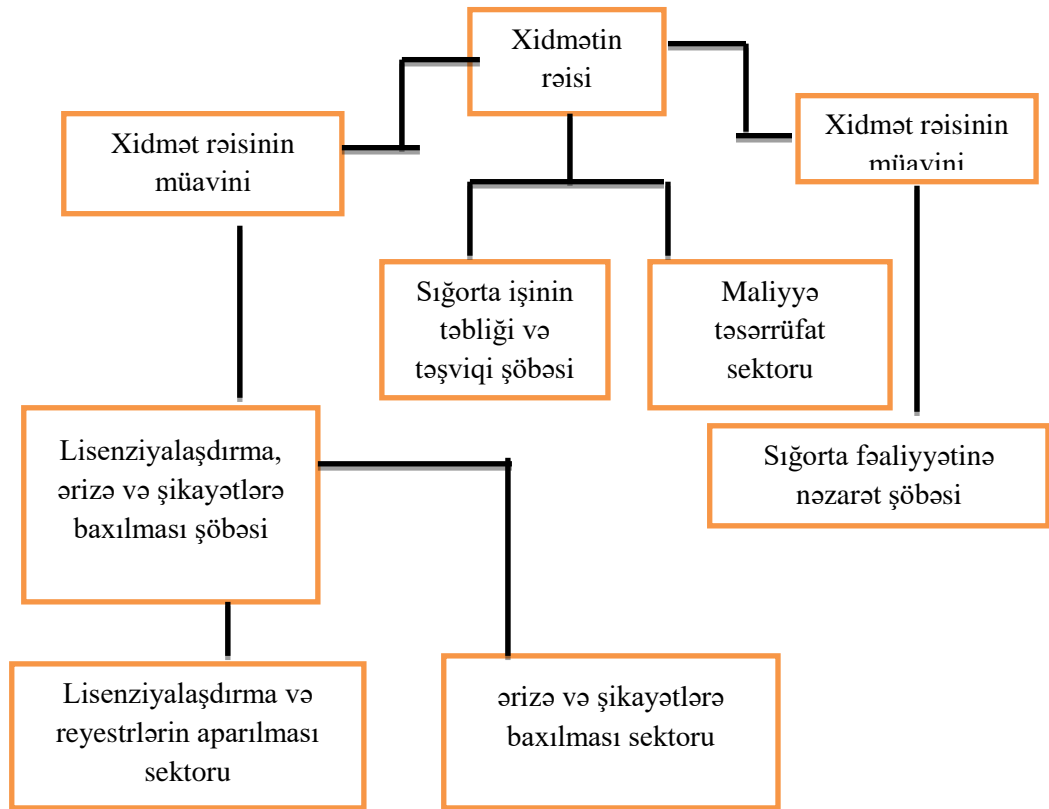
Sığorta fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsinin məqsədi səmərəli fəaliyyət göstərən sığorta xidmətləri bazarının formalaşdırılması və inkişafının təmin edilməsindən, müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı sığortaçıların fəaliyyət göstərmələri üçün zəruri şəraitin yaradılmasından, sığortalıların mənafelərinin müdafiə edilməsindən ibarətdir.

Dövlət sığorta nəzarəti orqanı sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir :

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti sferasında dövlət tənzimlənməsini və nəzarətini, sığorta olunanların, sığorta kompaniyalarının və sığorta bazarının digər üzvlərinin, həmçinin bu sferada dövlətin hüquq və mənafelərinin mühafizəsini təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır. Bunu aşağıdakı sxemdən də görmək olar.

Nəzarət Xidməti

Sxem. Sığorta sektorunun dövlət tənzimlənməsi və nəzarəti

Sığorta nəzarəti orqanı müəyyən edilmiş qaydada digər ölkələrin eyni müəssisələri ilə əlaqələri həyata keçirir, sığorta fəaliyyətinə nəzarət olunması və onun tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlərdə ölkəmizin mənafeyini qoruyur və onların işində iştirak edir. Azərbaycan hökumətinin tapşırığı ilə sığorta məsələləri üzrə beynəlxalq müqavilə və razılaşmaların hazırlanmasında iştirak edir, digər ölkələrin sığorta təşkilatları ilə respublikamızın sığorta təşkilatlarının əməkdaşlığına təsir göstərir.

Nəzarət Xidmətinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin mühafizəsi, habelə sığorta qanunvericiliyinin

qaydalarına riayət edilməsi məqsədilə sığorta sferasında tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirir;

- Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartların və beynəlxalq praktikanın Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarında tətbiqi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirir;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Nəzarət Xidməti aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarından hesabatlar və sığorta statistikasını üzrə vacib olan məlumatlar almaq;
- tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət orqanlarından, kommertiya və qeyri-kommertiya müəssisələrindən, onların vəzifəli şəxslərindən özünün tənzimləmə və nəzarət vəzifələrini həyata keçirmək üçün lazım olan məlumatlar, zəruri hallarda arayış və izahatlar almaq (sığortaçıların, təkrarsığorta şirkətlərinin və sığorta vasitəçilərinin səyyar yoxlanılmasını aparmaq, belə yoxlamaların təyin edilməsi, vaxtı, istiqamətləri və müddətinin uzadılması barədə qərarlar qəbul etmək);
- axtarış və yoxlamalar müddətində lazım olduqda hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları ilə vasitəli fəaliyyəti həyata keçirmək (qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada sığorta şirkətlərinə və sığorta brokerlərinə icrası məcburi olan təqdimatlar vermək, onlara verilmiş lisenziyanın qüvvəsinin itirilməsi və ya limit qoyulması, lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi, qoyulmuş limitin götürülməsi və ləğv edilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına təkliflər vermək);
- sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri və sığorta agenti fəaliyyətinə verilmiş lisenziyanın ləğv edilməsi barədə Azərbaycan

- Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda sığorta ödənişinin sığortaçının bank hesablarından ödənilməsi üçün banklara və ya digər kredit təşkilatlarına icrası məcburi olan sərəncam vermək;
  - fəaliyyətlərini inkişaf etmiş beynəlxalq praktika ilə tarazlaşdırılması barədə sığorta bazarının peşəkar üzvlərinə tövsiyələr vermək;
  - lisenziyası ləğv edilmiş sığortaçıların Azərbaycan Respublikasının qanunverici aktlarında nəzərdə tutulan əsaslarla məcburi qaydada ləğv edilməsi haqqında müvafiq tədbir görmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
  - Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarının subyektlərinə nəzarəti yerinə yetirən digər dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək və əhəmiyyətli informasiya mübadiləsini həyata keçirmək;
  - digər ölkələrin sığorta nəzarəti orqanları və beynəlxalq təşkilatlarla sığorta sektorunda tənzimləmə və nəzarət problemləri istiqamətində əlaqələrdə çıxış etmək;
  - öz əməkdaşlarının peşə bacarıqlarının və ixtisas keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi istiqamətində işlər aparmaq, o cümlədən işçilərin yerli və beynəlxalq səviyyədə təşkil edilən konfranslarda, seminarlarda, təlim kurslarında və digər oxşar tədbirlərdə iştirakını təmin etmək;
  - sığorta ilə bağlı keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək;
  - sığorta işinin öyrənilməsi, sığorta ilə bağlı inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübənin, o cümlədən beynəlxalq standartların mənimsənilməsi məqsədilə təlim kursları, seminarlar, konfranslar və digər bu kimi tədbirlər təşkil etmək;
  - sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər hazırlamaq;

- sığorta ilə bağlı normativ hüquqi aktların layihələrinə rəy bildirmək;
- sığortaçılar tərəfindən fiziki şəxslərə təqdim olunan sığorta növləri üzrə müvafiq sığorta qaydalarını hazırlamaq və təsdiq edilmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin inkişafı və mövcud durumu üzrə məlumatlandırma tədbirləri görmək, bu məqsədlə analitik və elmi-kütləvi informasiya və digər təbliğat vasitələrindən istifadə etmək, çap məhsullarının nəşr edilməsini təmin etmək;
- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada xarici və yerli tərcüməçiləri, məsləhətçiləri, ekspertləri, mütəxəssisləri, öz fəaliyyətinə cəlb etmək;
- sığorta bazarının konyunkturasını və sığorta ilə bağlı ictimai rəyi dəyərləndirmək üçün sığortaçılar və onların assosiasiyaları ilə birlikdə idarə, müəssisə və təşkilatlarda, habelə vətəndaşlar arasında vaxtaşırı sosioloji rəy sorğuları keçirmək;
- müəyyən olunmuş qaydada səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla yararlı iş birliyinin gələcək inkişaf planlarının və ölkələrarası kontrakt projektlərinin ərsəyə gəlməsində iştirak etmək;
- səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə sığorta bazarı üzvlərinin də iştirakı ilə müşavirələr və görüşlər keçirmək;

Lisenzialarının verilməsi hüquqi yalnız sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanına verilmişdir və o:

a) Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunmasına nəzarəti təmin edir;

b) sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq sığortaçılar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının normativ aktlarının icrasına nəzarət edir ;

c) sığorta tariflərinin düzgün müəyyən olunması və sığortaçıların tədiyə (ödəmə) qabiliyyətinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirir;

ç) sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və yerləşdirilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş qaydalara əməl olunmasını təmin edir ;

d) sığortaçıların, sığorta vasitəçilərinin və sığorta bazarının digər iştirakçılarının iş təcrübəsini ümumiləşdirir və Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin və sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlanır ;

e) Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin pozulması halları ilə əlaqədar fiziki və hüquqi şəxslərin ərizə və şikayətlərinə baxır;

ə) qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada özünün fəaliyyəti haqqında yuxarı orqanlara mühasibat, statistika hesabatları və digər sənədləri təqdim edir.

Sığortaçılar öz fəaliyyətləri barədə sığorta nəzarəti orqanına hesabat verməyə borcludurlar. (14)

Azərbaycan Respublikasının Sığorta fəaliyyəti haqqında qanunun 78-ci maddəsində şərh olunmuş tələblərə uyğun olaraq sığortaçı illik maliyyə hesabatlarını müvafiq auditor rəyi və maliyyə hesabatlarının nəşr edildiyi qəzetlərin və ya jurnalların nüsxələri ilə birgə hesabat ili bitdikdən 3 ay ərzində, fəaliyyətləri barədə digər hesabatları isə müvafiq hesabat dövrü başa çatdıqdan 20 gün ərzində sığorta nəzarəti qurumuna təqdim etməlidir.

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti onun qanuniliyi, aşkarlığı və təşkilati vahidliyi prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilir və bu sığorta sahəsində vahid dövlət siyasətinin yeridilməsini təmin edir. Sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sferasına sığorta biznesinin inkişaf planlarının işlənilib hazırlanması, təsisçilərin (səhmdarların, iştirakçıların və s.) maliyyə vəziyyətinin tədiyə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlığının təhlili daxil

edilməlidir. Bunlar tamamilə beynəlxalq təcrübəyə və sığorta nəzarəti standartlarına cavab verməlidirlər.

Sığorta təşkilatlarının və sığorta xidmətləri bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyəti üzərində dövlət sığorta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi habelə onun subyektlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi aşağıdakıları nəzərdə tutur :

- sığorta xidməti göstərilməsində beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən vahid tələb və standartlardan istifadə olunmaqla sığorta sisteminin etibarlılığının yüksəldilməsi;

- sığorta xidmətlərinə qiymətqoymada beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tərtib olunan hesabatlara əsasən tədiyə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlılığın qaydaları, normativləri və göstəricilərinin müəyyən edilməsi ;

- kapitalın icbari surətdə artırılması və onun aktivlərinin idarə edilməsində icbari tədbirlərin tətbiq edilməsi də daxil olmaqla sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması. (17)

3.3 Şəxsi sığorta növlərinin inkişafı “strateji yol xəritəsi”nin mühüm prioriteti kimi.

AR Prezidentinin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın başlıca sahələrinə görə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri”nin təsdiqi və yaranan bir sıra problemlər haqqında” 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə təyin olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsindən ötrü “AR-da maliyyə xidmətlərinin inkişaf etməsindən ötrü Strateji Yol Xəritəsi” (bundan sonra – Strateji Yol Xəritəsi) tərtib olunmuşdur.

Strateji Yol Xəritəsi dünya iqtisadiyyat və maliyyə bazarlarında müəyyən olunan əməliyyatlara cəld uyğunlaşma və postneft iqtisadi yüksəliş formasının dəstəklənməsindən ötrü maliyyə sahəsinin önündə dayanan yeni cərəyanlar və

üstünlüklər müəyyən edilməklə tərtib edilmişdir. Sənəd maliyyə xidmətləri sahəsinin cəldliyi, rəqabətqabiliyyətliliyi, innovativliyi və iqtisadi inkişafı dəstəkləməsi prinsipləri üzərində tərtib edilmişdir.

Sığorta bazarının inkişafı risklərdən və qeyri-müəyyənliklərdən qorunmağa yardım etməklə, həmçinin daxili yığımın yığılmasından ötrü sərmayə kanalı yaratmaqla Azərbaycan iqtisadiyyatının stabil inkişafına yardım göstərir. Ölkəmizin sığorta bazarı ötən illərdə ümumi iqtisadi inkişaf formasında dayanıqlı böyüməsinə şahid olsaq da, onun maliyyə sahəsinə və iqtisadiyyata təsiri çox az hiss olunur. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının paylaşdığı informasiyalara görə 2015-ci ilin axırına sığorta sektorunun maliyyə dərinliyini nəzərdə tutan sığorta haqlarının Ümumi daxili məhsula nisbəti cəmi 0,8 faiz həcmində olmuşdur.

Sığorta haqlarının ÜDM-də payının az olmasının səbəblərindən biri sığorta kompaniyalarının müəyyən sahələr və həmin sahələr ilə əlaqədar risklər barəsində tam informasiyaya malik olmamasıdır. Bu da sığorta kompaniyalarının həmin sahələrdə çalışanlara görə fərqli xidmət təklifləri yaratmağa maraqlı olmamasına səbəb olur. Məsələn, kənd təsərrüfatı üzrə sığorta çox çətin və mürəkkəb sığorta təbəqəsi olmaqla, risklərlə bağlı spesifik məlumatların var olmasını istəyir.

Azərbaycanda bir çox dövlətlərin səhiyyə sistemində bütöv şəkildə həyata keçirilən icbari tibbi sığortanın tətbiq edilməsi üçün səy göstərilir. İcbari tibbi sığortanın həyata keçirilməsi və idarəetmə sisteminin yaradılması məqsədilə bir neçə qərarlar verilmiş, habelə AR NK yanında İTS üzrə Dövlət Agentliyi təsis edilmişdir. Eyni zamanda, AR Prezidentinin 2016-cı il 29 noyabr tarixli 1127 nömrəli Fərmanı ilə Mingəçevir şəhərinin və Yevlax rayonunun inzibati ərazilərində icbari tibbi sığortanın həyata keçirilməsinə dair pilot proyektin tətbiqi ilə bağlı müəyyən vəzifələr verilmişdir.

Əhatəli bir fəaliyyət olan İTS-nin hüquqi, təşkilati əsaslarını təyin edən, subyektlər içindəki əlaqələrə nəzarət edən “Tibbi sığorta haqqında” AR Qanunu 28 oktyabr 1999-cu ildən bəri qüvvədədir. 1999-cu ildən indiyə qədər keçən vaxt ərzində inkişaf etmiş dövlətlərdə təşkil edilən İTS modelləri inkişaf etdirilmiş, yeni

konsepsiyalar və yanaşmalar üzə çıxarılmışdır. Hal-hazırda dünya praktikasında sınaqdan keçirilmiş icbari tibbi sığorta sistemlərində iqtisadi münasibətlərin prinsiplərinə uyğunlaşan maliyyələşmə, sığorta tədiyyələrinin fondlarda toplanması və idarə edilməsi kimi faydalı mexanizmlər tətbiq edilməkdədir. Bu əsasəndə Ölkəmizin İTS modelinin müasir praktikaya malik ölkələrin modelinə uyğunlaşdırılması, həm də aşkar edilmiş model üzərində “Tibbi sığorta haqqında” AR Qanununun inkişaf etdirilməsi təşkil edilə bilər.

Əhalinin tibbi sığortasının iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsasları tibbi sığorta haqqında qanunla müəyyən edilir. Həmçinin bu qanunla tibbi sığortanın iştirakçıları arasındakı əlaqələrə nəzarət olunur. Tibbi sığorta sağlamlığın mühafizəsi istiqamətində əhalinin sosial mühafizəsi olmaqla, sığorta hadisəsi yarıdıqda AR cəmiyyətinin tibbi və dərman köməyi almasına zəmanət verir. (5)

Tibbi sığorta dövlət sosial sığortasının tərkib hissəsidir və əhalinin sağlamlığının qorunmasında sosial müdafiənin bir formasıdır. Tibbi sığortanın məqsədi sığortalının hadisə halında vətəndaşlardan toplanmış vəsaitlər hesabına tibbi yardım almaq və profilaktik tədbirlərin maliyyələşdirilməsini təmin etməkdir. Tibbi sığortanın icbari və könüllü formaları var.

Könüllü tibbi sığorta icbari tibbi sığorta proqramları ilə müəyyən edilmiş tibbi təminat xidmətlərinin sosial təminat səviyyəsindən artıqdır.

Tibbi sığortanın predmeti kimi: vətəndaş, sığortalı, sığorta şirkəti, tibb müəssisəsi.

İcbari tibbi sığortada sığorta haqlarını ödəyən sığortalılar aşağıdakılardır:

- qeyri-fəal vətəndaşlar üçün - respublikaların, ərazilərin və bölgələrin dövlət idarəetmə orqanları, yerli idarəetmə orqanları;
- İşləyən əhali - müəssisələr, təşkilatlar, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər və s.

Sığorta haqları ödənilir: müəssisələr və vətəndaşlar - onların gəlirləri hesabına; qeyri-istehsal sahələrinin təsisatları - büdcə vəsaitləri hesabına, yəni

müvafiq büdcələrin vasitələri. Vətəndaşlar və hüquqi şəxslər tərəfindən səhiyyə fondlarına göndərilən vəsaitlər vergiyə cəlb olunan məbləğlərdən çıxarılır.

Sığortaçılar tibbi sığorta ilə məşğul olmaq hüququna malik lisenziyası olan tibbi sığorta təşkilatlarıdır.

Tibbi sığorta sistemində tibb müəssisələri, tibbi yardım eləcə də fərdi və kollektiv şəkildə, müəyyən edilmiş qaydada tibbi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, elmi-tədqiqat və digər təşkilatlar lisenziya ilə təmin olunur.

Könüllü tibbi sığorta obyektə sığorta hadisəsi baş verdikdə tibbi yardımın dəyəri ilə bağlı olan sığorta riskidir.

Tibbi sığorta müqavilə üzrə öhdəliklərini yerinə yetirən tibb müəssisələri arasında mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bağlanmış müqavilə şəklində həyata keçirilir. Tibbi sığorta səhiyyə, sığorta kompaniyası və sığorta olunan arasındakı sazişdir.

İcbari tibbi sığorta proqramları müvafiq tibbi sığorta proqramına malik olan hər bir vətəndaşa bu xidmətdən istifadə hüququnu təmin edən ən azı lazımi tibbi xidmətlərin siyahısını müəyyən edir. Bu siyahı vətəndaşlara xüsusi bir başlıca (ambulans, poliklinik, evdə qulluq) və yataqda (xəstəxana) qayğı göstərməyi əhatə edir. İcbari proqramlarla əhatə olunmayan xidmətlər könüllü tibbi sığorta proqramlarına daxil edilir. Xüsusilə, icbari tibbi sığortanın əsas proqramına tibb işçilərinin peşə vəzifələrini həyata keçirmək üçün sığortalıya daha çox qayğı göstərməsi və müəyyən keyfiyyət tələbləri (son tibbi avadanlıqla təchiz edilmiş xəstəxana otağı, yemək, və s), daxil deyil.

Könüllü tibbi sığortanın əsasını xəstə başına gündəlik müalicə xərclərinin müəyyən dərəcəsi olmalıdır. Buna görə də, sığortalanmış məbləğ yuxarıdakı orta gündəlik qiymətə və sığortalıya müalicənin orta müddətinə əsasən müəyyən edilir. Xəstəlik və ya qəza sığortası təşkilata görə sığortalı sağlamlığını itirdikdə müalicə

gününün faktiki sayı, müalicə standartlarının müəyyən orta gündəlik dəyərinə görə müqavilədə sığorta əsasında xəstəxana istiqrazlarını ödəyir.

Bütün xəstələr üçün müalicə şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Tibbi sığorta haqlarının ödənilməsi səbəbindən klinikalar sığortalıya tibbi yardım göstərilməsinin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq xərcləri ödəmək imkanı əldə edəcəklər. Gələcəkdə könüllü tibbi sığorta hesabına sığorta olunanlar tibbi yardımla yüksək səviyyədə təmin olunacaq, fərdi xəstəxanalar və klinikalar tikilib istifadəyə verilə bilər.

İcbari tibbi sığorta müqavilələri sığortalılar tərəfindən tibbi sığorta təşkilatlarından biri ilə mütləq əsasda bağlanılır. İcbari tibbi sığorta müqaviləsi bağlanmadığı halda sığortalıya müvafiq ərazi səhiyyə fonduna ödənilən cərimə edilir.

Könüllü tibbi sığortalar üzrə müqavilələr, ailənin gəlirləri hesabına sığorta haqlarını ödəyən vətəndaşlarla birbaşa bağlana bilər.

Müqavilə bağlandıqda, sığortaçı sığortalıya sığorta müqaviləsi və müqavilənin qüvvədə olduğunu bildirən sığorta polisi verməlidir. Tibbi sığorta müqaviləsi bağlamış və ya bu müqaviləni öz üzərinə götürmüş hər bir vətəndaş, sığortalıya məxsus olan bir sığorta tibbi siyasəti alır. Tibbi sığorta siyasətinin forması və onun idarə olunması təlimatı dövlət tərəfindən təsdiq edilir. (21)

Nəticə və təkliflər

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində həyatın sığortalanması məsələlərini bir qədər ətraflı təhlil etmək əsasında aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

- iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində həyatın sığortalanmasına uzunmüddətli qoyuluşlar əhali üçün bir o qədər də maraq doğurmur. Bu, cəmiyyətdə orta təbəqənin zəif formalaşması ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, hansı ölkədə orta təbəqə formalaşmışdırsa onun inkişaf səviyyəsi də yüksək olur. Bu isə həyatın sığortalanması üçün əhalidə maraq yaradır;
- maliyyə böhranı şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilmirlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı kifayət dərəcədə deyildir. Həyatın sığortalanmasının əsasında sığorta haqlarının kapitallaşması prosesi dayandığına görə sığorta xidmətlərinin bu növü sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və davamlığı qarşısında ciddi tələblər qoyur;
- Azərbaycanda investisiya bazarı formalaşmaqda davam edir və o, olmadan həyatın sığortalanmasının yığım və əmanət funksiyalarının tam reallaşdırılması mümkün deyildir;
- Azərbaycanda sahibkarları və əhalini həyatın sığortalanması müqaviləsini stimullaşdıran qanunvericilik və iqtisadi vasitələr hələ çox zəifdir. Buna muzzdlu işçilərin həyatının yaxud da ipoteka krediti almış şəxslərin həyatının sığortalanmasını misal göstərmək olar. Optimal vergi siyasəti əhalinin və hüquqi şəxslərin həyatın sığortalanması məhsullarına olan tələbin artmasında güclü vasitə ola bilər.
- sığorta bazarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün sığortalanmanın maliyyə dayanıqlığının təmin olunmasına yönəldilən iqtisadi normativlərin işlənilib hazırlanması və istifadə edilməsi lazımdır. Bu normativlər riskin qiymətləndirilməsi nəzər alınmaqla xüsusi kapitalın həcmi ilə aktivlərin məbləği arasında nisbəti, aktivlərin öhdəliklərdən bir qədər çox olmasını; sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının

səviyyəsini; ayrı-ayrı risklər üzrə maksimum məsuliyyəti dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir.

- Azərbaycanın ərazisində sığortanın bütün növləri, o – cümlədən həyatın sığortalanması sahəsində xarici sığortaçıların fəaliyyət göstərməsinə müəyyən məhdudiyyətlərin olduğu bir şəraitdə Azərbaycanın sığorta şirkətləri qarşısında duran başlıca vəzifə sığorta bazarına qısa müddət ərzində istehlakçı üçün cəlbedici və bütün keyfiyyətinə görə qərb şirkətlərinin təklif etdikləri məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik olan məhsullar çıxarmaqdan ibarətdir.
- Azərbaycanda həyatın sığortalanması bazarının inkişafına əngəl törədən sistem xarakterli səbəblər vardır. Bunlara hər şeydən əvvəl həyatın sığortalanması sahəsində həyata keçirilməsi vacib olan konsepsiyanın olmaması; inkişaf etmiş sığorta bazarının formalaşmaması və s. misal ola bilər. Bu problemlərin həll edilməsi milli sığorta bazarının inkişaf etməsinə, həyatın sığortalanmasının investisiya potensialının artmasına və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji bölməsinə çevrilməsinə öz töhfəsini verə bilər.

Azərbaycan sığortaçıları üçün investisiya cəlbediciliyinin olduqca aşağı və seçim imkanının məhdud olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Bu, nəinki sığortanın xüsusilə də həyat sığortasının, həm də bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı vəziyyətdə olduğunu müəyyən edir. Belə bir vəziyyətin olmasının əsas səbəbləri isə aşağıdakılardır:

- 1) İstər ölkə, istərsə də region səviyyəsində sığorta sahəsində perspektiv dövlət proqramının olmaması. Digər tərəfdən, sığorta ilə əlaqədar qəbul olunmuş qanunların bəziləri ya işləmir, yaxud da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır;
- 2) Bu və ya digər biznesin, xüsusilə də istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən bizneslərin dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün inkişaf etmiş fond bazarının olmaması;

- 3) Həyatın uzunmüddətli sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kifayət qədər dövlət dəstəyinin olmaması;
- 4) Aktivlərin peşəkarcasına idarə olunması məqsədilə etibarlı investisiya şirkətlərinin və fondlarının olmaması;
- 5) Maliyyə təşkilatlarının, o cümlədən sığorta bazarının kapitallaşması səviyyəsinin, depozitlər, dövlətin qiymətli kağızları üzrə, hətta cari inflyasiyanı “örtə” bilməyən bank faizlərinin mövcudluğu;
- 6) Ölkədə riskin mürəkkəb struktura malik olması, onların həm bütövlükdə, həm də istənilən bir istiqamətdə (iqtisadi, siyasi və i.a.) tam proqnozlaşdırılmaması və i.a.
- 7) Sığorta şirkətlərinin ehtiyatının az olması, sığortaçıların bazardakı vəziyyəti olduğu kimi qiymətləndirmək bacarığının kifayət etməməsi və i.a. (14)

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
2. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanun, 2007.
3. “Tibbi sığorta haqqında” Qanun, 1999.
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2010.
5. “Strateji Yol Xəritəsi” haqqında fərman. 6 dekabr 2016.
6. Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 20 may 1997-ci il № 296-IQ
7. «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə və əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Qanun. 2005
8. N.N.Xudiyev “Sığorta işi” Bakı, Azərnəşr 2003.
9. N.N.Xudiyev “Sığortanın əsasları” Bakı, 2015.
10. N.N.Xudiyev “Sığorta işi: müasir kurs” Bakı, 2015.
11. B.Xankişiyev, P.N.Abdullayev, “Sığorta işi” Bakı, 2004.
12. B.Xankişiyev “Sığorta hamı üçün” Bakı, 2005.
13. B.Xankişiyev “Sığorta fəaliyyətinin əsasları” Bakı, 2006.
14. E.R.İbrahimov, M.C.Hüseynov, E.A.Salahov, Y.Ə.Abbasova “Sığorta işi” Bakı, 2017
15. İ.İ.Abbasov, İ.C.Həsənov “Sığorta işinin təşkili” Bakı, 2013.
16. B.Ataşov. Maliyyə bazarları. Bakı, 2016.
17. Azərbaycanda sığorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2011, 108 səh.
18. Т.А.Федорова «Страхование», Санкт-Петербург, 2004.
19. Ю.А.Сплетухов «Страхование», Москва, Инфрам, 2006.
20. Н.Ф.Самсонов «Финансы, денежное обращение и кредит», Москва, Инфрам, 2003.
21. С.К.Казанцев «Основы страхования», Екатеринбург, 1998.
22. Теория практика страхования М.: Анкил 2003, с 502.

23. www.wikipedia.org
24. www.Fins.az
25. www.FED.az
26. www.Pasha-life.az
27. www.Qala.az
28. www.Ateshgah.com
29. www.sigorta.maliyye.gov.az
30. www.banker.az
31. www.azstat.org

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Həyatın sığortalanması dedikdə, sığortalı sığorta müddəti qurtarana yada sığorta sözləşməsi üzrə təsdiq olunmuş yaşacan vəfat etdikdə sığorta ödənişinin ödənilməsi, həmçinin sığorta sözləşməsində müəyyən edilmiş hallarda (sığortalı müəyyən yaşa çatdıqda, sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət bitdikdə, ailə başçısı vəfat etdikdə, əmək qabiliyyəti daimi itirildikdə) müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə həyata keçirilən cari ödənişləri və pensiya təminatı ilə əlaqədar sığortaçının öz üzərinə götürdüyü bütün sığorta növlərinin toplusu nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq həyatın sığortalanması şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən müəyyən edilir. Bu, həyatın sığortalanmasını, xüsusilə də sığorta hallarının geniş miqyasda müxtəlif parametrlərdə nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Məsələn Mülki Məcəllənin 885-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən sığortalının özünün həyatına ziyan dəydikdə və ya müqavilədə nəzərdə tutulan vətəndaş (sığorta olunan şəxs) müəyyən yaşa çatdıqda, yaxud da onun həyatında hər hansı bir sığorta riski baş verdikdə tərəflərdən biri-sığortaçı digər tərəfə-sığortalıya sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində birdəfəlik və ya vaxtaşırı olaraq müəyyən qədər sığorta məbləği ödəməyi öhdəsinə götürür. Bu həyatın sığortalanmasının daha geniş mənalandırılması hesab oluna bilər. Lakin sığorta münasibəti həyatın sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən meydana çıxır. Deməli, sığorta risklərini və məqsədləri müəyyən etmədən həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən edən sığorta münasibətlərinin xarakterini aşkara çıxarmaq mümkün deyildir. Həyatın sığortalanması zamanı insan həyatının davam etmə müddətini sığorta riski kimi müəyyən etmək olmaz. Ona görə ki, yalnız həyat dövrü və onun dayanmasına səbəb olan ölüm halı deyil, həm də müəyyən yaş həddində onun baş verməsinin nəzərə alınması vacibdir.

Həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün aktualdır. Lakin bu prosesə çoxsaylı məhdudlaşdırıcı amillərin vasitəsilə əngəl törədilir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, həyat sığortası özünün ənənəsinə görə uzunmüddətlidir. Şəhadətnamələri 10-20 il və daha çox müddət qüvvədə olur. İqtisadi qeyri-sabitlik, yüksək inflyasiya şəraitində uzunmüddətli qoyuluşlar əhalini bir o qədər də maraqlandırmır.

İkincisi uzunmüddətli sığortalanma sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və dayanıqlığı qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Çünki onun əsasında sığorta haqlarının kapitallaşdırılması prosesi durur. Ümumi qeyri-sabitlik və maliyyə böhranlarının mümkünlüyü şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilməzlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı və etibarını kifayət dərəcədə olmur;

Üçüncüsü, bütün ölkələrdə həyatın sığortalanması əsas etibarilə əhalinin orta təbəqəsinə hesablanmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, həmin əhali təbəqəsinin gəlirləri xərclərindən çox olur. Onlar bu fərqi özlərinin varislərinə saxlamaq və ya əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etmək istəyərlər. Hazırda Azərbaycanda həyatın sığortalanması üçün belə bir geniş sosial baza formalaşmaqdadır.

Dördüncüsü, həyatın sığortalanmasının əmanət - yığım funksiyası yalnız inkişaf etmiş investisiya bazarı mövcud olduqda reallaşdırıla bilər. Azərbaycanda belə bir bazar hələ tam və tələb olunan səviyyədə formalaşmamışdır.

Beşincisi, hazırda ölkəmizdə həyatın sığortalanması müqavilələrinin bağlanması üçün sahibkarları və əhalini stimullaşdıran qanunvericilik və ya iqtisadi vasitələr demək olar ki, ilkin mərhələdədir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmetini şəxsi sığortanın nəzəri və metodoloji əsasları təşkil edir. Tədqiqat obyektı kimi isə milli sığorta bazarı müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi şəxsi sığorta sahəsinin milli sığorta bazarında payının müəyyən edilməsi, onun sığorta bazarındakı payının artırılması və şəxsi sığorta məhsullarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində tövsiyələr və təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Müəyyən edilmiş məqsədə çatmaq üçün verilmiş istiqamətlər üzrə vəzifə və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- şəxsi sığortanın həyata keçirilmə formalarının öyrənilməsi;
- şəxsi sığortanın milli sığorta bazarındakı payının müəyyən edilməsi;
- bu sahəyə aid normativ-hüquqi aktların təhlil edilməsi;
- şəxsi sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta şirkətlərinin qarşılaşdıqları problemlərin tədqiq edilməsi;
- beynəlxalq təcrübənin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, o cümlədən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının hesabatları, həmçinin, yerli sığorta kompaniyalarının hesabatları, habelə ayrı-ayrı zamanlarda buraxılmış nəşrlərdə və internet bazasındakı informasiyalar, AR Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qanunlar və sərəncəmlər, indiki dövrün müasir iqtisadçı alimlərinin elmi əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, AR Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, həmçinin sığorta sektorunun fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, müşahidə, analiz və digər metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakı istiqamətlərdən ibarətdir:

- Şəxsi sığortanın inkişafı, o cümlədən milli sığorta bazarındakı payının artırılması yolları müəyyən edilmiş;

- Şəxsi sığortaya dair qanunvericilik aktlarında boşluqlar aşkar edilmiş və bu boşluqların aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürülmüş;
- Sığorta şirkətlərinin şəxsi sığorta sahəsindəki əsas problemləri müəyyən edilmiş və onların aradan qaldırılması üçün yollar müəyyənləşdirilmiş;
- İcbari tibbi sığortanın ölkəmizdə hələ də tam şəkildə tətbiq edilməsinin mümkün olmamasının səbəbləri araşdırılmış;
- Milli sığorta bazarında təklif edilən şəxsi sığorta növlərinin artırılması zəruriliyi müəyyən edilmiş;
- Milli sığorta bazarında şəxsi sığortanın beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində verilən təklif və tövsiyələr ölkəmizdə aparılan sığorta sektorunun təşkili işinin inkişaf etdirilməsi zamanı nəzərə alın bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, 82 səhifə həcmindədir.

SUMMARY

Development of life insurance is topical for modern Azerbaijani society. However, this process is hindered by numerous restrictive factors.

First of all, it should be noted that life insurance is long-term due to its tradition. Certificates are valid for 10-20 years and more. Long-term investments in economic instability, high inflation, are of no concern to the population.

Secondly, long-term insurance insures certain requirements to the financial condition and sustainability of insurance companies. Because there is a process of capitalization of insurance premiums on its basis. In the event of general instability and possible financial crises, insurers can not guarantee for a long-term prospect. The public's trust and confidence in them and other financial institutions are insufficient;

Thirdly, life insurance in all countries is basically calculated for the average population. This is due to the fact that the income of this population layer is higher than the cost. They want to use this difference to invest in their inheritors or to make an extra profit. At present, such a large social base is being created in Azerbaijan for life insurance.

Fourthly, the savings-saving function of life insurance can be realized only when an advanced investment market exists. Such a market in Azerbaijan is not yet fully formed and required.

Fifthly, legislative or economic instruments that encourage entrepreneurs and the population are almost at the forefront today to conclude life insurance contracts in our country.

РЕЗЮМЕ

Развитие современного страхования жизни актуально для современного азербайджанского общества. Однако этому процессу препятствуют многочисленные ограничительные факторы.

Прежде всего, следует отметить, что страхование жизни является долгосрочным из-за его традиции. Сертификаты действительны в течение 10-20 лет и более. Долгосрочные инвестиции в экономическую нестабильность, высокая инфляция, не представляют интереса для населения.

Во-вторых, долгосрочное страхование обеспечивает определенные требования к финансовому состоянию и устойчивости страховых компаний. Потому что на его основе существует процесс капитализации страховых премий. В случае общей нестабильности и возможных финансовых кризисов страховщики не могут гарантировать долгосрочную перспективу. Доверие и доверие общественности к ним и другим финансовым учреждениям недостаточны;

В-третьих, страхование жизни во всех странах в основном рассчитано для среднего населения. Это связано с тем, что доход этого слоя населения выше, чем стоимость. Они хотят использовать эту разницу, чтобы инвестировать в своих наследников или получать дополнительную прибыль. В настоящее время такая значительная социальная база создается в Азербайджане для страхования жизни.

В-четвертых, сберегательная функция страхования жизни может быть реализована только при наличии передового инвестиционного рынка. Такой рынок в Азербайджане еще не сформирован и не требуется.

В-пятых, законодательные или экономические инструменты, которые поощряют предпринимателей и население, находятся почти на начальном этапе для заключения договоров страхования жизни в нашей стране.